

**Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
MISIJA NA KOSOVU**

Odeljenje za ljudska prava i zajednice

**Kosovske nevećinske zajednice u sistemima osnovnog
i srednjoškolskog obrazovanja**

April 2009.

SADRŽAJ

REZIME IZVEŠTAJA.....	1
1. UVOD.....	1
2. DOSTUPNOST I KVALITET OBRAZOVANJA.....	3
2.1. Pristup obrazovanju i udžbenicima na maternjem jeziku	3
2.2. Nastavnici, obuka za nastavnike i uprava škola.....	8
2.3. Uspostavljanje privatnih obrazovnih ustanova	11
2.4. Alternativna rešenja	12
3. ODVOJENOST SISTEMA OBRAZOVANJA I PREPREKE ZA RAD MULTIETNIČKIH ŠKOLA.....	16
4. PREDSTAVLJANJE KOSOVSКИH ZAJEDNICA U UDŽBENICIMA	19
5. UČENJE SLUŽBENOG JEZIKA ZA UČENIKE IZ NEVEĆINSКИH ZAJEDNICA.....	24
6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	26
7. ANEKS 1. Ispitanici sa kojima je OEBS razgovarao razvrstani prema zajednici, rodu i kategoriji (januar-februar 2009. godine)	28
8. ANEKS 2. Etnički sastav Kosova u 2005. i spisak mesta u kojima je OEBS obavio razgovore za potrebe ovog izveštaja	29

„Multikulturno obrazovanje podrazumeva obrazovnu politiku i praksu koje zadovoljavaju posebne obrazovne potrebe društvenih grupa koje pripadaju različitim kulturnim tradicijama, dok interkulturno obrazovanje podrazumeva obrazovnu politiku i praksu uz pomoć kojih pripadnici različitih kultura, bilo da pripadaju većinskom ili manjinskom stanovništvu, uče da konstruktivno komuniciraju jedni s drugima. Interkulturno obrazovanje ima za cilj da istakne očuvanje identiteta svake grupe, uz prihvatanje različitosti i tolerancije. U tu svrhu, interkulturno obrazovanje zahteva da i manjinske i većinske zajednice uče jedne o drugima, o određenim kulturnim karakteristikama, njihovoj istoriji i o vrednosti tolerancije i pluralizma.”

Međunarodni seminar u Montrealu o interkulturnom i multikulturnom obrazovanju, 31. mart 2000, stav 6, E/CN.4/Pod.2/AC.5/2000/WP.4, Komisija Ujedinjenih Nacija za ljudska prava, Potkomisija za unapređenje i zaštitu ljudskih prava, Radna grupa za manjine, šesta sednica.

REZIME IZVEŠTAJA

Ovaj izveštaj je usredsređen na sisteme osnovnog i srednjeg obrazovanja dostupne na Kosovu, po nastavnom planu i programu Kosova i Srbije, i za temu ima tri glavna pitanja: zaštitu identiteta i prava nevećinskih zajednica u obrazovanju; način na koji odvojeni nastavni planovi i programi kosovskih i srpskih škola ne promovisu međuetnički dijalog, poštovanje i razumevanje drugih i toleranciju; i mogućnosti integracije koje se pružaju učenicima nevećinskih zajednica kroz dopunsko učenje službenih jezika. Ovaj izveštaj je zasnovan na opsežnom terenskom istraživanju i intervjuima sa ispitanicima iz svih zajednica, koje je obavila Misija OEBS-a na Kosovu (u daljem tekstu: OEBS) u januaru i februaru 2009. U izveštaju se ističe da još nisu pripremljeni nastavni planovi i programi za "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama, za najugroženije zajednice Roma, Aškalija, Egipćana, Goranaca, kosovskih Hrvata i kosovskih Crnogoraca. Nedovoljna raspoloživost udžbenika za osnovno obrazovanje i nedostatak udžbenika za srednje obrazovanje na turskom i bosanskom jeziku negativno utiču na kvalitet obrazovanja i sprečavaju adekvatno učenje "nacionalnih predmeta". Sukob oko nadležnosti, fizička odvojenost obrazovnih sistema, činjenica da ni u jednom sistemu nije predviđeno učenje drugog službenog jezika, nepostojanje kontinuiranih napora na promovisanju razmene između albanskih i srpskih nastavnika i učenika i sadržaj udžbenika istorije i drugih udžbenika, sve to doprinosi dubljem odvajanju i dovodi u pitanje funkcionisanje multietničkih škola koje integrišu decu svih sistema i zajednica. Nedovoljni i neodgovarajući časovi albanskog jezika za nealbanske zajednice dovode do slabog učenja ovog jezika, manjih mogućnosti za integraciju u obrazovanju i zapošljavanju, te se tako učenici iz nealbanskih zajednica dovode u konkurentno nepovoljan položaj. Prilike za druženje sa vršnjacima iz zajednice kosovskih Albanaca ponekad doprinose uspešnom učenju ovog jezika.

1. UVOD

Zakonodavstvo primenjivo na Kosovu predviđa opšta i posebna obrazovna prava za nevećinske zajednice.¹ Tu spada pravo na javno obrazovanje na svim nivoima na jednom od službenih jezika (albanski i srpski). U oblastima naseljenim pripadnicima zajednica čiji maternji jezik nije službeni jezik, učenici pripadnici tih zajednica imaju pravo na predškolsko, osnovno i srednje javno obrazovanje na njihovom maternjem jeziku. Tamo gde zbog nedovoljnog broja učenika ili zbog drugih razloga, obrazovanje na izabranom službenom ili jeziku zajednice nije obezbeđeno, treba da se garantuju druge mogućnosti. Osim toga, važeće zakonske odredbe priznaju pravo zajednica da organizuju privatne obrazovne i ustanove za usavršavanje i pripreme obrazovne module o njihovoj kulturi, istoriji i tradiciji. Tu su i odredbe koje zahtevaju da obrazovni nastavni plan i program pokriva istoriju, kulturu i druga obeležja

¹ Član 1.4 Zakona o zaštiti i unapređenju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu (Zakon o pravima zajednica, 2008) definiše zajednice kao „nacionalne, etničke, kulturne, jezičke ili verske grupe tradicionalno prisutne na Kosovu koje nisu u većini” i priznaje kosovske Srbe, kosovske Turke, kosovske Bošnjake, Rome, Aškalije, Egipćane, Gorance i druge zajednice (kao što su kosovski Hrvati i kosovski Crnogorci). Pored toga, zajednica koja je većinska na Kosovu ali nije većinska u određenoj opštini takođe se smatra nevećinskom zajednicom u toj opštini. Tu spada zajednica kosovskih Albanaca u opštinama severna Mitrovica/Mitrovicë, Zvečan/Zveçan, Leposavić/Leposaviq i Štrpce/Shtërpçë.

zajednica tradicionalno prisutnih na Kosovu i neguje duh poštovanja, razumevanja i tolerancije među svim zajednicama. Kosovski organi vlasti pripremili su višegodišnju strategiju za preduniverzitetsko obrazovanje i obrazovnu integraciju učenika Roma, Aškalija i Egipćana,² organizovali dopunsku nastavu za oko 1.800 romske, aškalijске i egipćanske dece od 2004-2007,³ i koristili programe tehničke pomoći u procesu reforme nastavnog plana i programa.⁴

U praksi postoje dva konkurentna i odvojena obrazovna sistema. Učenici kosovski Albanci rade po kosovskom nastavnom planu i programu bez ikakve nastave na srpskom jeziku, dok se učenici kosovski Srbi obrazuju prema nastavnom planu i programu i u školama koje su pod upravom Srbije i bez ikakve nastave na albanskom. Kosovski obrazovni sistem predviđa nastavne planove i programe za osnovno i srednje obrazovanje na albanskom, turskom i bosanskom ali ne i na srpskom kao maternjem jeziku. Sistem za priznavanje nastavnog plana i programa i udžbenika Srbije koji će se koristiti na nivou opštine još uvek nije uspostavljen.⁵ Srpski obrazovni sistem pruža obrazovanje samo na srpskom jeziku, uz retke primere časova jezika na romskom, hrvatskom, bosanskom i albanskom⁶ u vrlo malom broju škola. Nijedan od ovih obrazovnih sistema ne sadrži nastavne planove i programe i udžbenike konkretno ili adekvatno prilagođene kulturi i istoriji zajednica Roma, Aškalija, Egipćana, Goranaca, kosovskih Hrvata i kosovskih Crnogoraca. U određenoj meri odvojeni nastavni planovi i programi i sistemi predviđaju unutar-kulturne obrazovne potrebe određenih zajednica ali ne promovišu interkulturno obrazovanje i kontinuiranu razmenu između učenika i nastavnika dva sistema. Iako nema zvaničnih podataka o učenicima koji pohađaju škole po srpskom nastavnom planu i programu na Kosovu,⁷ Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (u daljem tekstu: Ministarstvo obrazovanja) ocenilo je da su u školskoj 2006/7, od 439.445 učenika u osnovnim i srednjim školama sa kosovskim nastavnim planom i programom, njih 13.446 (3,06 posto) bili pripadnici nevećinskih zajednica.⁸

² Strategija za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja na Kosovu, 2007-2017; Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu - Obrazovanje, 2007-2017; i Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, 2009-2015, koja je pripremljena uz podršku OEBS-a i sadrži posebno poglavlje o obrazovanju.

³ Uz podršku OEBS-a, Ministarstvo obrazovanja sprovelo je ovaj projekat u devet opština.

⁴ Podrška UNICEF-a za pripremu novog nastavnog plana i programa preduniverzitetskog obrazovanja; program Saveta Evrope "Interkulturno obrazovanje i Bolonja proces" i program Svetske banke "Institucionalni razvojni program obrazovanja na Kosovu".

⁵ 21. maja 2008. godine Kosovo je proglasilo Zakon o obrazovanju u opštinama Kosova (u daljem tekstu: Zakon o obrazovanju iz 2008.) On predviđa Nezavisnu komisiju za reviziju nastavnog materijala na srpskom jeziku, koja još uvek nije uspostavljena.

⁶ Ovo je ograničeno na nastavu po srpskom nastavnom planu i programu koju pohađaju učenici Goranci u Dragash/Dragašu.

⁷ Međutim, prema nacrtu „Strategije za održivi opstanak i povratak na Kosovo i Metohiju“ (str. 15) srpskog Ministarstva za Kosovo i Metohiju od marta 2009, u školskoj 2008/2009. godini, ukupno je upisano 19.530 učenika u 177 osnovnih i 48 srednjih škola kojima upravlja srpsko Ministarstvo prosvete na Kosovu.

⁸ Izvor: Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Pokazatelji i statistički podaci u obrazovanju, 2004/05, 05/06, 06/07, Prishtinë/Priština, str. 103, tabela 7. Ovi podaci uključuju 4.504 (1,02 posto) kosovskih Bošnjaka, 3.053 kosovskih Turaka, 2.899 Aškalija, 1.265 Goranaca, 1.086 Egipćana, 548 Roma i 70 učenika kosovskih Hrvata. Ovi statistički podaci uključuju i učenike Gorance i kosovske Hrvate koji se školuju prema srpskom nastavnom planu i programu. Učenici iz srpske i romske zajednice koji pohađaju isti nastavni plan i program nisu uključeni u te podatke.

Nakon prethodnih okruglih stolova o obrazovanju zajednica,⁹ a da bi ocenio napredak u raspoloživosti i kvalitetu obrazovanja za nevećinske zajednice, OEBS je obavio intervjue i diskusije u svim kosovskim regionima, opštinama, gradovima i selima¹⁰ u kojima ove zajednice imaju pristup obrazovanju po kosovskom ili obrazovnom sistemu Srbije. Intervjui su obavljani sa učenicima, nastavnicima i direktorima osnovnih i srednjih škola, roditeljima i predstavnicima opštinskih direkcija za obrazovanje iz redova nevećinskih zajednica. Intervjuisano je ukupno 738 osoba, od čega 295 žena (40 posto), uključujući 235 kosovskih Srba, 136 Roma, 92 Aškalija, 82 kosovskih Bošnjaka, 62 kosovskih Turaka, 53 kosovskih Albanaca, 35 Goranaca, 26 Egipćana i 17 kosovskih Hrvata (videti Aneks 1). Ovakav pristup omogućio je prikupljanje podataka o stavovima, potrebama, brigama i interesima zajednica u vezi sa obrazovanjem koje im se pruža. Sem ukoliko nije drugačije naglašeno, terminologija korišćena u ovom izveštaju obuhvata pojmove u muškom i ženskom rodu.

Poglavlja koja slede sadrže zaključke i primedbe u vezi sa dostupnošću i kvalitetom obrazovanja za nevećinske zajednice, odvojenošću obrazovnih sistema i preprekama u radu multietničkih škola u kojima zajedno rade učenici ova dva sistema. Štaviše, u njima se objašnjavaju način na koji su identitet i istorija zajednica zastupljeni u dva obrazovna sistema Kosova i koje pripreme su preduzete kako bi se omogućilo da deca koja se školuju na neslužbenim jezicima uče i službeni jezik(e).

2. DOSTUPNOST I KVALITET OBRAZOVANJA

2.1. Pristup obrazovanju i udžbenicima na maternjem jeziku

Kosovsko zakonodavstvo priznaje pravo na javno školovanje na svim nivoima na izabranom službenom jeziku¹¹ i pravo na predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje na drugim jezicima tradicionalnih kosovskih zajednica u onim opštinama u kojima ove zajednice žive.¹² U praksi, učenici Goranci nailaze na probleme kada je u pitanju

⁹ Okrugle stolovi o obrazovanju za zajednice kosovskih Bošnjaka (16. oktobar 2007, Rečane/Rečanë), kosovskih Turaka (23. oktobar 2007, Prizren) i Goranaca (30. oktobar 2007, Dragash/Dragaš) organizovali su, u saradnji sa OEBS-om, Ministarstvo obrazovanja, Savet Evrope, Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) i UNICEF.

¹⁰ Štrpce/Shtërpçë; Gjilan/Gnjilane; Novobërdë/Novo Brdo; Kamenicë/Kamenica; Ferizaj/Uroševac; Viti/Vitina; Obiliq/Obilić, Caravodicë/Crkvena Vodica, Babimoc/Babin Most i Plemetin/Plemetina (Obiliq/Obilić); Fushë Kosovë/Kosovo Polje; Lipjan/Lipljan, Hallaq i Vogël/Mali Alaš i Janjevë/Janjevo (Lipjan/Lipljan); Podujevë/Podujevo; Shtime/Štimlje; severna i južna Mitrovicë/Mitrovica; Zvečan/Zveçan; Zubin Potok; Leposavić/Leposaviq; Skenderaj/Srbica; Vushtrri/Vučitrn; Pejë/Peć, Goraždevac/Gorazhdec, Sigë/Siga i Brestovik/Brestovik (Pejë/Peć); Istog/Istok i Osojane/Osojan (Istog/Istok); Klinë/Klina; Deçan/Deçane; Prizren, Planjane/Pllanjan i Reçane/Recan (Prizren); Mamuša/Mamushë/Mamuša; Dragash/Dragaš, Mlike/Mlikë, Globočica/Glloboçicë, Ljubovište/Lubovishtë, Brod i Kruševo/Krushevë (Dragash/Dragaš); Rahovec/Orahovac i Velika Hoça/Hoçë e Madhe (Rahovec/Orahovac).

¹¹ Član 4.4(b), Ustavni okvir, Uredba UNMIK-a br. 2001/9 od 15. maja 2001, i naknadne izmene (Ustavni okvir); član 19.1. Zakon o upotrebi jezika, Uredba UNMIK-a 2006/51 o (Zakon o upotrebi jezika), član 59.2, Ustav proglašen 15. juna 2008. (Ustav 2008.); čl. 8.1, Zakon o pravima zajednica, 2008.

¹² Član 4.4(b), Ustavni okvir; član 3.2(c), Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju na Kosovu, Uredba UNMIK-a br. 2002/19, od 31. oktobra 2002. (Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju); član 20.1, Zakon o upotrebi jezika; član 59.3, Ustav 2008.; član 8.1, Zakon o pravima zajednica, 2008.

pristup školovanju po srpskom nastavnom planu i programu, što je njihova želja. Učenici kosovski Bošnjaci koji pohađaju nastavu po srpskom nastavnom planu i programu smatraju da tom planu nedostaju osetljivost i prilagođenost njihovoj kulturnoj različitosti. Učenici Romi imaju pristup nastavi na njihovom maternjem jeziku samo u nekim školama sistema koji funkcioniše po srpskom nastavnom planu i programu. U okviru kosovskog nastavnog plana i programa, učenici kosovski Bošnjaci i kosovski Turci imaju pristup obrazovanju na maternjem jeziku ali nemaju udžbenike na svojim jezicima za srednje i, u nekim slučajevima, osnovno obrazovanje. Učenici kosovski Albanci na severu Kosova imaju pristup osnovnom obrazovanju na svom maternjem jeziku ali nemaju podršku iz njihovih opština.¹³ Zajednice kosovskih Hrvata, Roma, Aškalija, Egipćana i kosovskih Crnogoraca nemaju pristup obrazovanju koje omogućava očuvanje njihovog identiteta.

Škole koje rade po srpskom nastavnom planu i programu

Učenici koji izaberu srpski kao jezik na kome će pohađati nastavu prate srpski nastavni plan i program. Njihov stvarni pristup obrazovanju i udžbenicima je različit i zavisi od njihovog mesta stanovanja i ekonomske situacije. Udžbenici su isključivo na srpskom jeziku. Međutim, mogu se naći udžbenici na drugim jezicima koji se koriste u Srbiji.¹⁴ Srpsko Ministarstvo prosvete daje besplatno udžbenike za romske učenike prvog razreda u regionima Mitrovicë/Mitrovica i Gjilan/Gnjilana, i za učenike Gorance u Dragash/Dragašu, dok učenici kosovski Srbi moraju da plate oko 60 evra za kompletan nastavni materijal za jedan razred. U školskoj 2009/10, udžbenici će biti besplatni za sve učenike.¹⁵ Nastavnici, roditelji i učenici su pohvalili ove udžbenike i nastavne planove i programe.

Uopšteno gledano, kosovski Srbi ne nailaze na probleme u pristupu nastavnom planu i programu i udžbenicima za osnovno i srednje obrazovanje. Škole sa srpskim nastavnim planom i programom su uglavnom u relativno dobrom stanju,¹⁶ školski prevoz je obezbeđen i, izuzimajući učenike Rome, stopa prekidanja školovanja je vrlo niska. Studenti putuju do severne Mitrovice/Mitrovicë (uglavnom humanitarnim autobuskim prevozom koji obezbeđuje kosovsko Ministarstvo transporta i komunikacija) ili do fakulteta u Srbiji. Samo u Bincë/Binaču (opština Viti/Vitina) i samom gradu Viti/Vitini roditelji prate decu do škole zbog bezbednosti. Raseljeni kosovski Srbi imaju potpun pristup školovanju u mestu u kome su raseljeni. Međutim, još uvek raseljene srpske porodice sa decom školskog uzrasta smatraju nemogućnost pristupa školskim objektima u mestu porekla jednom od glavnih prepreka za povratak, odmah nakon nepostojanja mogućnosti zapošljavanja.

Učenici Goranci nailaze na velike teškoće u školovanju na srpskom koje oni žele, jer nema kosovskog nastavnog plana i programa na ovom jeziku. U 2008/9, nastavak školovanja po srpskom nastavnom planu i programu, u školama kojima upravlja opština Dragash/Dragaš, doveden je u pitanje zbog sukoba između nastavnika Goranaca i opštine. Na zahtev srpskog Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju da se odluče za srpske ili kosovske ugovore, ovi nastavnici od 2006. godine imaju

¹³ Ove opštine nisu obezbedile usluge obrazovanja deci koja pohašaju nastavu na albanskom jeziku, i ne primaju niti troše obrazovne grantove sa centralnog nivoa alocirane od strane Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije.

¹⁴ Na primer, udžbenici na albanskom jeziku koji se koriste u Preševu/Preshevë.

¹⁵ Kako su potvrdili ispitanici koji rade po srpskom nastavnom planu i programu u regionu Pejë/Peći.

¹⁶ Izuzetak je škola u Kamenicë/Kamenici koja je skućena i kojoj je preko potrebna obnova.

potpisane ugovore sa srpskim Ministarstvom prosvete. Ovo je dovelo do sukoba između goranske zajednice sa jedne i opštine i zajednice kosovskih Bošnjaka sa druge strane.¹⁷ Nakon njihovog odbijanja da potpišu ugovore sa opštinom Dragash/Dragaš, od septembra 2008, nastavnicima Gorancima je zabranjeno da ulaze u školu 'Nezim Berati/Nebojša Jerković' (kojom upravlja opština) u Dragash/Dragašu. Zbog toga goranska deca nisu mogla da dele školske prostorije sa učenicima kosovskim Albancima i kosovskim Bošnjacima, kao što je bio slučaj do 1999, i nisu mogla da prate nastavu na srpskom u toj školi. Dana 3. marta 2009, nakon dogovora kome je posredovao visoki komesar OEBS-a za nacionalne manjine, većina goranskih nastavnika i učenika¹⁸ mogla je da se vrati u škole i nastavila se nastava na srpskom jeziku. Međutim, neslaganja oko pravila zajedničkog života nastavnog kadra dva sistema dovela su do jednostranog povlačenja svih nastavnika Goranaca 17. marta 2009. U toku su pregovori oko njihovog povratka. Goranski studenti stižu visoko obrazovanje u Srbiji ili Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, gde je dostupno obrazovanje na izabranom službenom jeziku ili na jeziku koji dobro poznaju.

Studenti kosovski Bošnjaci koji rade po srpskom nastavnom planu i programu smatraju da ovaj sistem osigurava dobar obrazovni razvoj u svim akademskim oblastima. Međutim, oni naglašavaju da taj plan nije dovoljno osetljiv i prilagođen njihovoj kulturnoj različitosti. Nema posebnih odredbi koje zadovoljavaju potrebe ovih učenika, kao na primer uvođenje udžbenika iz Bosne i Hercegovine.

U sistemu po srpskom nastavnom planu i programu, koga pohađa značajan broj učenika Roma, samo u nekim osnovnim školama u Gjilan/Gnjilanu i Kamenicë/Kamenici,¹⁹ severnoj Mitrovici/Mitrovicë, Ugljaru/Ugljar (Fushë Kosovë/Kosovo Polje) i Janjevë/ Janjevu (Lipjan/Lipljan) neki časovi se održavaju na romskom jeziku. Udžbenici na romskom se pripremaju i kupuju u Srbiji ili Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. To znači da oni nisu prilagođeni kontekstu Kosova, ne odražavaju jezičke i kulturne specifičnosti lokalne romske zajednice, često je teško da ih učenici razumeju i teško ih je nabaviti.²⁰ U Mitrovicë/Mitrovici, učenici Romi imaju ograničen broj udžbenika na romskom jeziku koji pripadaju školi i ne mogu se nositi kući. Navodno, samo dvoje romskih učenika pohađa srednju školu prema srpskom nastavnom planu i programu. Većina romskih učenika u regionu Gjilan/Gnjilana završava samo osnovnu školu (na srpskom ili albanskom) ili prekida školovanje. Pod uslovom da mogu to da priušte ili dobiju stipendiju, oni koji završe srednju školu i žele da nastave dalje, uglavnom se upisuju na srpske ili fakultete Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije i stižu diplomu na srpskom ili makedonskom.

¹⁷ Za razliku od Goranaca, kosovski Bošnjaci su se odlučili za školovanje na bosanskom po kosovskom nastavnom planu i programu.

¹⁸ Ovo se odnosi na učenike i nastavnike 5-8. razreda koji su se vratili u školi od 3 do 16 Marta 2009. Učenici 1-4. razreda nisu se vratili jer je direktor škole koja radi po kosovskom nastavnom planu i programu sprečavao povratak dva nastavnika Goranca.

¹⁹ Osnovna škola u Gjilan/Gnjilanu, osnovna škola u Kamenicë/Kamenici i škola u mešovitom selu Berivojce/Berivojčë nudi jedan i po do dva sata nedeljno.

²⁰ Prema rečima romskih nastavnika, romski učenici uče o identitetu svoje zajednice u Srbiji ili Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, bez spominjanja Kosova. Oni uče romski jezik i gramatiku kojom se piše i govori u Srbiji i Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji. Nastavnici koji predaju na romskom često kupuju knjige, kopiraju ih i dele učenicima. Ponekad Srbija obezbedi knjige donacijom.

Škole koje rade po kosovskom nastavnom planu i programu

Kvalitet i raspoloživost nastavnog plana i programa i udžbenika po kosovskom nastavnom planu i programu zavisi od jezika na kome su pripremljeni, što je uglavnom albanski, bosanski i turski. Okvir kosovskog nastavnog plana i programa podeljen je na opšte i "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama. Ti predmeti su jezik, istorija, umetnost i muzika. Nacionalne predmete za kosovske Turke i kosovske Bošnjake pripremili su stručnjaci iz odnosnih zajednica. Nastavne planove i programe i udžbenike za opšte predmete pripremili su stručnjaci kosovski Albanci nakon čega su oni prevedeni na turski i bosanski. U oba slučajeva prevod se često smatra vrlo lošim.²¹

Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju obavezuje Ministarstvo obrazovanja da osigura raspoloživost besplatnih udžbenika za sve razrede (1-9) obaveznog školovanja.²² Ministarstvo je, u saradnji sa opštinama, odgovorno i da učenicima obezbedi odgovarajuće udžbenike „na njihovom maternjem jeziku.“²³

U severnim opštinama regiona Mitrovicë/Mitrovice, učenici kosovski Albanci imaju pristup kosovskom nastavnom planu i programu. Međutim, proteklih godina prepreka je bila kupovina udžbenika, posebno u društveno-ekonomski marginalizovanim albanskim enklavama u Zvečan/Zvečan i Leposaviću/Leposaviq. Ministarstvo obrazovanja od 2008. obezbeđuje besplatne udžbenike za učenike osnovnih škola. Zbog loših ekonomskih uslova učenici Aškalije u ovom regionu ne mogu da priušte troškove školovanja, te se stoga ne upisuju u školu i prekidaju školovanje. Oni se često oslanjaju na donacije udžbenika i drugu podršku Ministarstva obrazovanja, međunarodnih organizacija ili privatnih donatora.

Nedostatak udžbenika pripremljenih prema nastavnom planu i programu ozbiljno utiče na kvalitet obrazovanja na maternjem jeziku za bosanski i turski. Na ovim jezicima uopšte nema (za višu srednju školu, razredi 10-13) knjiga pripremljenih prema nastavnom planu i programu, ili ih ima vrlo malo (za nižu srednju školu, razredi 6-9).²⁴ Učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom i turskom jeziku 2008/9 od Ministarstva obrazovanja su dobili nepotpune komplete besplatnih udžbenika od 1-5 razreda.²⁵ Službenici za obrazovanje u Pejë/Peći potvrđuju nedostatak udžbenika i naglašavaju da je kompletno štampanje i obezbeđivanje udžbenika na bosanskom jeziku, posebno za "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama, otežano zbog

²¹ Prevod se smatra lošim i tehnički i u smislu sadržaja a zbog slabog poznavanja jezika od strane prevodilaca ili činjenice da oni nisu upoznati sa sadržajem udžbenika.

²² Član 3.2 (b), Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju na Kosovu.

²³ Član 7.6, Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju na Kosovu.

²⁴ Na primer, učenici kosovski Bošnjaci u Zllapek/Zlopeku (Pejë/Peć) i Dobrushë/Dobruši (Istog/Istok) nemaju knjige iz opštih predmeta i istorije od 6-9 razreda.

²⁵ Iako je Ministarstvo obrazovanja uložilo 200.000 evra u 2008/9, na bosanskom i turskom jeziku nema nekoliko knjiga ili se mogu samo kupiti. Na primer, u Prizrenu do oktobra 2008. nije bilo nekoliko knjiga iz nacionalnih predmeta: bosanska abeceda (1. razred), čitanka za bosanski jezik (4-5. razreda), bosanska umetnost (3. i 5. razreda) i bosanska muzika (3-5. razreda), turska čitanka (4-5. razreda). Nema udžbenika iz turske muzike niti je na Kosovu objavljen udžbenik turske abecede. Ove knjige su uvezene iz Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije i mogu se samo kupiti. Udžbenici iz turske umetnosti pripremljeni na Kosovu mogu se samo kupiti u knjižarama. U Prizrenu nije bilo knjiga iz opštih predmeta: matematika (3. i 5. razred), praktičan rad (5. razred), poznavanje prirode (5. razred) i građansko vaspitanje (5. razred) na turskom; i matematika (1, 2. i 5), poznavanje prirode i građansko vaspitanje (5. razred) na bosanskom. Na celom Kosovu još nema knjiga za peti razred na bosanskom jeziku.

malog broja kvalifikovanih autora i malog profita ili čak ekonomskog gubitka povezanog sa objavljivanjem malog broja primeraka. Izdavačke kuće se izlažu troškovima kada izdaju manje od 1000 primeraka po knjizi, dok – na celom Kosovu – u nijednom razredu nema više od 20 bošnjačkih učenika. Stoga je neophodno da Ministarstvo obrazovanja dotira izdavanje. Isto važi i za knjige na turskom jeziku.

U Prizrenu, Prishtinë/Prištini, Mamuša/Mamushë/Mamuši i Gjilan/Gnjilanu,²⁶ učenici kosovski Turci imaju pristup osnovnom i srednješkolskom obrazovanju na svom maternjem jeziku. Kursevi turskog jezika su dostupni u Prizrenu (Učiteljski fakultet) i Prishtinë/Prištini (Filološki fakultet). Međutim, još nedostaje dosta udžbenika, što turske učenike dovodi u nepovoljan položaj u odnosu na učenike kosovske Albance, posebno u pogledu prijemnih ispita za srednje i visoko obrazovanje. Učenici često koriste knjige uvezene iz Turske i, u nekim slučajevima, beleške nastavnika. Veći deo nastave se koristi za predavanje i diktiranje, što često može biti pristrasno ili suprotno nastavnom planu i programu i ne omogućava zajednički rad ili postavljanje pitanja od strane učenika.

U opštini Pejë/Peć, bošnjački učenici, roditelji i nastavnici ukazuju na nedostatak udžbenika na bosanskom. Ove knjige ili još nisu pripremljene ili odštampane ili se kasni sa njihovom distribucijom. Nastavnici su primetili i razlike u raspodeli knjiga između regiona i škola i potvrđuju da nije materijalizovana opšta raspoloživost udžbenika na bosanskom. Pored toga, većina knjiga iz "nacionalnih" predmeta nije pripremljena prema nastavnom planu i programu, uvezena je iz Bosne i Hercegovine i zastarela je ili pohabana od stalne upotrebe. Nedostatak knjiga utiče i na učenike u srednjoj stručnoj školi u Zllapek/Zlopeku (Pejë/Peć) i višoj školi u Pejë/Peći. Zbog toga, učenici uglavnom prate nastavu u atmosferi slušaj-i-hvataj-beleške. Oni smatraju da udžbenici iz građanskog obrazovanja, istorije i bosanskog jezika ne odražavaju na adekvatan način posebne karakteristike zajednice kosovskih Bošnjaka. Oko 70 posto ovih učenika upisuje se na fakultete, iako je ograničen broj obrazovnih smerova na bosanskom jeziku koje omogućava Prištinski univerzitet. Najviše se vrši upis na Fakultet za biznis i menadžment u Pejë/Peći, dok je upis i smeštaj sa hranom na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu ili u Prishtinë/Prištini (gde je školovanje samo na albanskom) često vrlo skupo.

U regionu Gjilan/Gnjilana, deca iz male zajednice kosovskih Bošnjaka uče samo na albanskom jer ne postoji kosovski nastavni plan i program na bosanskom. Učenici Goranci školuju se po obrazovnom sistemu kosovskog nastavnog plana i programa na albanskom u Ferizaj/Uroševcu a po obrazovnom sistemu srpskog nastavnog plana i programa u Kamenicë/Kamenici. U Mitrovicë/Mitrovici i Vushtrri/Vučitrnu, kosovski Turci prate kosovski nastavni plan i program na albanskom i ne zahtevaju osnovna predavanja ili časove na svom maternjem jeziku.²⁷ Međutim, neki od njih nastavljaju srednje obrazovanje u školama na turskom jeziku u Prishtinë/Prištini. U Janjevë/Janjevu (Lipjan/Lipljan), učenici kosovski Turci prate nastavu po kosovskom nastavnom planu i programu na albanskom. Predstavnik ove zajednice ipak je izrazio interes za uvođenje predavanja na turskom jeziku.

²⁶ Tri škole imaju kosovski nastavni plan i program na turskom u Gjilan/Gnjilanu.

²⁷ Predškolska nastava na turskom jeziku prestala je da postoji u 2007/8 zbog nepostojanja zahteva.

2.2. Nastavnici, obuka za nastavnike i uprava škola

U skladu sa primenjivim zakonodavstvom, nadležna tela imaju obavezu da obezbede dovoljno kvalifikovanog kadra koji bi obučavao kandidate koji žele da postanu nastavnici jezika zajednice. Obuka treba da se obavlja na jezicima zajednica a izabrani kandidati treba da budu ili osobe kojima je to maternji jezik ili kvalifikovane osobe koje govore taj jezik. Dalje, Ministarstvo obrazovanja i opštine treba da obezbede da direktori i nastavnici javnih obrazovnih ustanova, u kojima se nastava obavlja na jezicima zajednica, budu mahom predstavnici tih zajednica, ili da budu upoznati sa identitetom dotične zajednice.²⁸

U praksi, i u školama sa kosovskim planom i programom nastave i u onim koje rade po srpskom planu i programu nastave, nevećinske zajednice nisu dovoljno zastupljene na rukovodećim mestima u školi. Kosovski obrazovni sistem u određenoj meri obezbeđuje obuku na maternjem jeziku za nastavnike turskog i bosanskog jezika, ali nastava specijalizovanih predmeta postoji samo na albanskom jeziku. Univerzitetsko obrazovanje na srpskom jeziku postoji u severnoj Mitrovici/Mitrovicë, ali studenti sa kosovskim diplomama imaju poteškoće prilikom upisa. Nastavnici koji rade po srpskom nastavnom planu i programu imaju teškoće sa pristupom stručnom usavršavanju, pošto se ovo obezbeđuje van Kosova. Za nastavnike na romskom jeziku nema posebne nastave na njihovom jeziku. U sistemu kosovskog nastavnog plana i programa postoji znatan broj nedovoljno kvalifikovanih nastavnika. Broj nastavnika turskog i bosanskog jezika je u nekim opštinama nedovoljan. Oni pohađaju stručno usavršavanje preko simultanog prevoda, čiji se kvalitet ponekada smatra nedovoljnim.

Visoko obrazovanje za nastavnike

Pristup visokom obrazovanju je neophodan da bi se omogućilo osposobljavanje dovoljnog broja kvalifikovanih nastavnika iz svih zajednica. Važećim zakonima i propisima predviđa se ravnopravan pristup univerzitetskom obrazovanju, uključujući specijalne mere koje bi obezbedile prijem kandidata iz svih zajednica. Vlada je odgovorna da obezbedi održavanje postojećih mogućnosti za stručno usavršavanje i visoko obrazovanje na jezicima zajednica. U skladu sa primenjivim zakonodavstvom, programi dodatnog visokog obrazovanja i osposobljavanja na jezicima zajednica moraju se obezbediti u skladu sa izraženim potrebama i finansijskim mogućnostima.²⁹ Međutim, u praksi na Kosovu postoji ograničeni izbor mogućnosti za visoko obrazovanje na neslužbenim jezicima,³⁰ a određene prepreke za dostupnost visokog obrazovanja na srpskom jeziku pojavile su se posle 17. februara 2008. godine.³¹

²⁸ Čl. 8.8 i 8.9, 2008 Zakona o pravima zajednica.

²⁹ Čl. 8.3 i 8.11, 2008 Zakona o pravima zajednica.

³⁰ Na katedri Filološkog fakulteta za turski jezik Univerziteta u Prishtinë/Prištini postoje časovi na bosanskom i turskom jeziku (50 mesta), bosanski i turski jezik za nastavnike (po 35 mesta), informativna tehnologija (na bosanskom, 35 mesta) i poslovna administracija (na bosanskom, 80 mesta).

³¹ Visoko obrazovanje na srpskom jeziku postoji na Univerzitetu u Mitrovici/Mitrovicë. Međutim, diplome srednjeg obrazovanja koje izdaju kosovske vlasti, od 17. februara 2008. godine ovaj, i ostali javni univerziteti u Srbiji, ne priznaju. Učenici kosovski Bošnjaci koji žele da pohađaju više obrazovanje na srpskom službenom jeziku nisu mogli da se upišu dok, decembra 2008. godine, Ministarstvo obrazovanja nije dozvolilo opštini Prizren da izdaje diplome sa UNMIK-ovim pečatom. Potrebno je neko trajno rešenje da bi se ove prepreke ubuduće izbegle.

Učenici iz nevećinskih zajednica često se sele³² u potrazi za daljim mogućnostima za više obrazovanje. Po povratku, ovi učenici često nailaze na duge i skupe mehanizme za priznavanje stranih diploma, uključujući tu i ispit na Prishtinë/prištinskom univerzitetu.³³ Turski studenti na Kosovu, koji su diplomirali na turskim univerzitetima za koje ne postoji ekvivalent na Kosovu, imali su probleme oko nostrifikacije. Sprovedenje Administrativnog uputstva o principima i procedurama za priznavanje fakultetskih diploma, koje su dobijene izvan Kosova³⁴ može da donese rešenje. Rezervisana mesta za nastavu na albanskom jeziku na Prishtinë/prištinskom Univerzitetu postoje samo za određene zajednice³⁵ i ona ne obezbeđuju dodatne časove jezika (odnosno dodatne časove albanskog jezika) kako bi se obezbedio uspešan akademski rad.

Škole sa srpskim nastavnim planom i programom

Većina roditelja, nastavnika i direktora škola slažu se da su opšti akademski nivoi i kvalifikacije nastavnika srpskog nastavnog plana i programa zadovoljavajući, mada, u nekim slučajevima imaju samo diplome srednje škole, zato što kandidata sa fakultetskim diplomama nema.³⁶ Iako se redovna obuka za stručno usavršavanje, koju je preporučilo srpsko Ministarstvo prosvete, obezbeđuje u Srbiji, većina nastavnika ne može da priušti sebi pohađanje, naročito ako se plaća školarina, a prevoz i smeštaj se ne refundiraju. Činjenica da se većina svršenih učenika srednje škole mogu upisati na institucije visokog obrazovanja van Kosova, smatra se za pokazatelj kvaliteta nastave. Kosovski Bošnjaci u Mitrovicë/Mitrovici zabrinuti su zbog očuvanja svog kulturnog i verskog identiteta pod srpskim nastavnim planom i programom i zahtevaju dalje usavršavanje i veći osećaj školskih nastavnika i uprave za specifičnosti njihove kulture. Studenti Bošnjaci i Goranci na Kosovu koji žele da postanu nastavnici mogu da prate tercijarno obrazovanje u Pejë/Peći i Prizrenu, gde lokalni ogranci Univerziteta iz Prishtinë/Prištine obezbeđuju nastavu na bosanskom jeziku.

U školama sa srpskim nastavnim planom i programom u severnoj Mitrovici/Mitrovicë, Ugljaru/Uglar (Fushë Kosovë/Kosovo Polje), Janjevë/Janjevu (Lipjan/Lipljan), Gjilan/Gnjilanu i Kamenicë/Kamenici, ima samo mali broj nastavnika romskog jezika. Ne postoji obuka koja bi bila specifična za njihov jezik i

³² Ovo važi ne samo za kosovske Turke, Bošnjake, Gorance, Rome i Hrvate, nego i za učenike kosovske Albanice i Srbe. Učenici kosovski Turci imaju prednost u odnosu na ostale zato što turska vlada obezbeđuje stipendije za visoko obrazovanje (a otvorena je takođe za kandidate iz drugih zajednica). Najmanje 300 studenata kosovskih Turaka trenutno je upisano na turske univerzitete zahvaljujući takvim stipendijama.

³³ Ovo je takozvani postupak nostrifikacije. Međutim, u skladu sa Konvencijom iz Lisabona o priznavanju kvalifikacija za više obrazovanje u regionu Evrope (1997. godine, CETS br. 165), mogle bi da se uvedu usklađene i pojednostavljene procedure i načini priznavanja.

³⁴ Administrativno uputstvo br. 39/2008, Ministarstva obrazovanja.

³⁵ Univerzitet u Prishtinë/Prištini je školske 2008/9 rezervisao 134 mesta za albanski jezik samo za kandidate kosovske Turke, Bošnjake, Rome, Aškalije i Egipćane. Klauzula o izuzeću, prema kojoj „podnosioci zahteva koji nisu sa Kosova i manjine imaju pravo da podnose zahtev samo u okviru kvote koja je za njih predviđena“ i uslov o izjavi organizacije predstavnika zajednice kao dokaz o pripadnosti zajednici izaziva zabrinutost. Nema mogućnosti za samo-opredeljenje, a predstavniku organizacije zajednice povereno je unilateralno ovlašćenje da izdaje potvrde. Ne koriste se nikakvi objektivni kriterijumi, kao što su jezik prethodnog obrazovanja, ili neki jezički test na jeziku zajednice. Rezervisana mesta čine samo 1,5 posto od 8.970 mesta za studiranje koja su otvorena za registraciju. Izvor: Univerzitet u Prishtinë/Prištini, Oglas za upis studenata na prvu godinu studija u akademskoj godini 2008/9, stranice 1, 4, 8, 9 i 12.

³⁶ U školi u Janjevu/Janjevë sa srpskim nastavnim planom i programom, 18 od 20 nastavnika ima diplome završene srednje škole.

predmet nastave. Činjenica da većina romskih učenika u regionu Gjilan/Gnjilana završi samo osnovnu školu (bilo na srpskom ili albanskom) ili se ispišu iz škole pre nego što završe obrazovanje, predstavlja prepreku za obuku kvalifikovanih romskih nastavnika. Romski učenici koji žele da steknu fakultetske diplome često ne mogu sebi to da priušte ili zavise od stipendija, i često se upisuju na srpske ili univerzitet Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije iz razloga poznavanja jezika. Štaviše, zaposleni romski nastavnici ne koriste mnoge mogućnosti usavršavanja u službi, pošto se takva obuka na Kosovu ne obezbeđuje na romskom jeziku, a njima je izuzetno teško da pohađaju obuku na romskom jeziku koju obezbeđuje srpsko Ministarstvo prosvete.

Škole sa kosovskim nastavnim planom i programom

Roditelji kosovski Albanci u Zvečanu/Zvečan i Leposaviću/Leposaviq žalili su se 2008. godine na kvalitet nastave i zastarele pedagoške tehnike nastavnika u školi u Boletin/Boljetinu koja radi po kosovskom nastavnom planu i programu. Ti učenici generalno postižu slabiji uspeh i često prekidaju školovanje dok pohađaju srednje škole u južnoj Mitrovicë/Mitrovici. Iako opštinske vlasti severno od reke Ibër/Ibar ne podržavaju obrazovanje prema kosovskom nastavnom planu i programu, Ministarstvo obrazovanja nije obezbedilo pedagošku obuku za nastavnike albanskog jezika u školama sa kosovskim nastavnim planom i programom na severnom Kosovu. Jedna obuka u Kosovskom obrazovnom centru, koju je tokom 2008. godine finansirao OEBS, donela je vidljivo poboljšanje pedagoških tehnika i obrazovnih standarda.

U regionu Gjilan/Gnjilana, opštinske vlasti i uprava škola često pominju nedostatak kvalifikovanih nastavnika za nastavu na maternjem jeziku i mali broj učenika iz nevećinskih zajednica kao razloge za nepostojanje nastave na neslužbenim jezicima.³⁷ Međutim, nedostatak kvalifikovanih nastavnika za nastavu na maternjem jeziku predstavlja veliku prepreku za kvalitetno obrazovanje čak i u opštinama gde nastava na neslužbenim jezicima postoji.

Škole sa kosovskim nastavnim planom i programom u Mitrovicë/Mitrovici imaju nedovoljan broj nastavnika kojima je bosanski maternji jezik. Nastavu na bosanskom takođe obezbeđuju nastavnici iz zajednice kosovskih Albanaca koji odlično vladaju ovim jezikom. Odeljenja se organizuju čak i ako je broj učenika ispod potrebnog minimuma.³⁸ Manjak kvalifikovanih nastavnika dovodi do ozbiljne potrebe za obukom i usavršavanjem sposobnosti držanja nastave na svim jezicima. U Pejë/pećkoj srednjoj ekonomskoj školi sa kosovskim nastavnim planom i programom 80 od 1600 učenika su kosovski Bošnjaci. Ima 13 kvalifikovanih nastavnika kosovskih Bošnjaka, od kojih nijedan ne predaje "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama, pošto to nisu njihove struke. Ovo doprinosi nedostatku nastave "nacionalnih" predmeta koji su specifični za zajednicu. U Prizrenu kosovski nastavnici, pripadnici Bošnjaka, Aškalija i Egipćana, pohađaju obuku koju podržava Ministarstvo obrazovanja. Obuka se obično obavlja na albanskom jeziku (i ponekad na bosanskom). U prvom slučaju, obezbeđuje se prevod ali nastavnici nisu zadovoljni njihovim kvalitetom.

³⁷ Ferizaj/Uroševac, Novobërdë/Novo Brdo, Štrpce/Shtërpçë i Viti/Vitina ne obezbeđuju nastavu ili nedeljne časove na jeziku koji nije službeni. Romski učenici pohađaju srpski nastavni plan i program u svim opštinama izuzev Ferizaj/Uroševca i nekoliko učenika u Kamenicë/Kamenici.

³⁸ U članu 2 Administrativnog uputstva Ministarstva obrazovanja br. 16/2002 o definisanju srazmere nastavnika/učenika, propisano je da odeljenja osnovne i srednje škole imaju najmanje 21 učenika. Ovo pravilo je sniženo na 15 učenika po nastavniku za obrazovanje na nevećinskim jezicima.

Sponzori obuke za turske nastavnike na Kosovu su Ministarstvo obrazovanja i turska vlada i ona se izvodi na albanskom jeziku sa simultanim prevodom. Nastavnici podvlače da bi se obuka poboljšala ukoliko bi se odvijala direktno na turskom. Otprilike 90 posto nastavnika kosovskih Turaka u Prizrenu ima odgovarajuću stručnu spremu i kvalifikacije, dok ih u Gjilan/Gnjilanu nema dovoljno da pokriju sve razrede, odeljenja i predmete. Zbog toga ima nastavnika koji predaju više predmeta – iako nisu kvalifikovani da to rade – ili nastavnika koji uopšte nemaju potrebne kvalifikacije da drže nastavu. Učenici koji žele da postanu nastavnici na turskom jeziku upisuju se na Učiteljski fakultet u Prizrenu, Katedru za turski jezik na Filološkom fakultetu u Prishtinë/Prištini ili u Turskoj. Nastavnici kosovski Turci u regionu Mitrovicë/Mitrovice drže nastavu na albanskom jeziku.

U Obiliq/Obiliću, u školi Privremenog skloništa za zajednice u Plemetinë/Plemetini, obezbeđuje se nastava po kosovskom nastavnom planu i programu na albanskom jeziku za aškalijsku, egipćansku i romsku decu. Tri aškalijska i jedan romski nastavnik te škole nemaju potrebne stručne kvalifikacije, a ni Ministarstvo prosvete ni opština im nisu obezbedili pristup stručnom usavršavanju. U školama u Shtime/Štimlju ima otprilike 150 aškalijskih đaka, ali samo jedan aškalijski nastavnik.

U oba kosovska i srpska obrazovna sistema, rukovodeća mesta u školi uglavnom drže predstavnici dotične manjinske zajednice. Romi, Aškalije i Egipćani nisu dovoljno zastupljeni među nastavnim kadrom i nema ih na nivou školske uprave. Kosovske zajednice Bošnjaka i Turaka nemaju dovoljno predstavnika u upravama škola sa mešovitim jezicima,³⁹ ali imaju položaje školskih upravnika tamo gde se nastava obavlja na neslužbenim jezicima.⁴⁰ Direktori kosovski Hrvati i kosovski Albanci, koje je imenovala opština, rade zajedno sa direktorom kosovskim Srbinom, koji radi po srpskom nastavnom planu i programu, u istoj školi u Janjevë/Janjevu.⁴¹

2.3. Uspostavljanje privatnih obrazovnih ustanova

Zakonodavstvo primenjivo na Kosovu priznaje pravo zajednica da uspostavljaju privatne ustanove za obrazovanje i obuku, traže javno finansiranje i akreditaciju od Ministarstva obrazovanja.⁴² Trenutno se jedine privatne obrazovne ustanove, sa nastavom na jezicima i o kulturama nevećinskih zajednica, nalaze u Prishtinë/Prištini i Štrpcu/Shtërpçë. Intervenisanje Ministarstva obrazovanja ograničeno je na

³⁹ U Prizrenu samo jedna od šest osnovnih škola koje drže nastavu i na turskom jeziku (Motrat Ćirijazi) ima zamenika direktora koji je kosovski Turčin. Nijedna od četiri prizrenske srednje škole koje pružaju nastavu i na turskom jeziku nema upravnika koji je kosovski Turčin. U školi u Zllapek/Zlopeku (Pejë/Peć), većina učenika i nastavnika su kosovski Bošnjaci, koordinator je kosovski Albanac. Nastavnici kosovski Bošnjaci osnovnih škola Prapaqan/Prapačane (Deçan/Dečane) i Dobrushë/Dobruša (Istog/Istok) nezadovoljni su nedostatkom svoje zastupljenosti.

⁴⁰ U monoetničkim školama na bosanskom jeziku u dolini Župe/Zhupë (Prizren) i u Vitomiricë/Vitomirici (Pejë/Peć) nastavnici i direktori su pripadnici kosovske bošnjačke zajednice. Direktori osnovne i srednje škole u Mamuša/Mamushë/Mamuši su kosovski Turci. Iako ih je imenovala opština, direktori škola u Restelici/Restelicë, Brod/Brodu i Rapçi/Rapqë (Dragash/Dragaš), gde svi ili većina učenika pohađaju školu po srpskom nastavnom planu i programu, su iz dotičnih sela i poznaju identitet zajednice.

⁴¹ Škola ima tri različita imena: "Vladimir Nazor"; "Janjevo"; i "Shtefan Gjekovi".

⁴² Član 22. Zakona o upotrebi jezika; član 8.4. Zakona o pravima zajednica, 2008.

ustupavljanje pravila za priznavanje i izdavanje dozvola za rad,⁴³ bez finansijske ili drugačije podrške. Sadašnje inicijative ograničene su na projekte međunarodnih ili domaćih nevladinih organizacija (NVO) i obezbeđivanje vannastavnih obrazovnih aktivnosti, uglavnom za decu u osnovnoj školi. Zajednica kosovskih Turaka ima prednost u odnosu na ostale zbog podrške turske Vlade.

U obrazovnom centru⁴⁴ Gulistan u Prishtinë/Prištini pruža se osnovno i srednje obrazovanje na engleskom, turskom i albanskom jeziku. U Štrpcu/Shtërpçë, jedan privatni univerzitet iz Novog Sada, Fakultet za uslužni biznis, obezbeđuje nastavu na srpskom jeziku.⁴⁵ Kulturno-umetničko društvo zajednice kosovskih Bošnjaka u severnoj Mitrovici/Mitrovicë prestalo je da radi zbog nedostatka finansijskih sredstava. Ono je učenicima iz ove zajednice pomagalo da očuvaju kulturnu i istorijsku raznolikost na načine na koje to ne čini nijedan od obrazovnih sistema.

U regionu Gjilan/Gnjilana, aškalijski učenici povremeno imaju pristup intenzivnoj nastavi koju organizuju nevladine organizacije da bi podržale njihovu integraciju u osnovnim i srednjim školama. U Mitrovicë/Mitrovici i Vushtrri/Vučitrnu, inicijative građanskog društva nude vannastavne (dopunske) aktivnosti o turskom jeziku, istoriji, kulturi, muzici i plesu za đake iz zajednice kosovskih Turaka. U severnoj Mitrovici/Mitrovicë i Leposaviću/Leposaviq NVO Caritas Kosovo i Padem implementirali su predškolsku i osnovnu dodatnu nastavu na romskom i srpskom jeziku za romsku decu. U Fushë Kosovë/Kosovom Polju, NVO Balkan Sunflowers i Centar za saradnju i integraciju vode projekat „Centra za učenje“ za oko 350 aškalijskih i egipćanskih đaka.⁴⁶ U Podujevë/Podujevu, Care International promovise školsku integraciju aškalijskih, romskih i albanskih đaka putem zajedničkih projekata.⁴⁷ U Gračanici/Gračanicë, Balkan Sunflowers vodi Romski obrazovni centar za predškolsku decu u Shtime/Štimlju. Ova NVO sprovodi projekat „Domaći zadatak posle škole“ namenjen za otprilike 100 aškalijskih učenika uzrasta od predškolskog do petog razreda. Od 2002. godine NVO Bethany Christian Services obezbeđuje dopunsko obrazovanje za 170 romske, aškalijske i egipćanske predškolske dece i osnovaca u divljem naselju Kolonija (u Gjakovë/Đakovici).

2.4. Alternativna rešenja

Ako obrazovanje na izabranom službenom jeziku ili na maternjem jeziku zajednice nije dostupno, zakonodavstvo primenjivo na Kosovu propisuje da opštine ili vlada nude alternative, uključujući subvencionisani prevoz do mesta gde je takvo obrazovanje dostupno, učenje na daljinu, aranžmane za mobilnu nastavu ili

⁴³ Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Administrativno uputstvo br. 3/2003 o izdavanju dozvola za rad i registraciji privatnih ustanova za osnovno i srednje obrazovanje na Kosovu; i br. 14/2003 o izdavanju dozvola za rad privatnim ustanovama višeg i visokog obrazovanja na Kosovu.

⁴⁴ Privatna obrazovna ustanova koju zajedno vode Prishtinë/Prištinska međunarodna škola i koledž Mehmet Akif: mešovita odeljenja, integrisanje kosovskog i nastavnog plana i programa Republike Turske.

⁴⁵ Centru je dozvolu izdalo srpsko Ministarstvo prosvete.

⁴⁶ Projekat je započet marta 2008. godine. Njime se podržavaju aškalijski i egipćanski daci u izradi domaćih zadataka.

⁴⁷ „Domaći zadatak posle škole“ (daci od 1-5 razreda) i „Zaustavimo nepismenost“ (obrazovanje žena).

mogućnosti stanovanja u internatu.⁴⁸ U praksi, tamo gde nije dostupno obrazovanje na maternjem jeziku, alternativna rešenja su uglavnom ograničena na organizovanje prevoza. Međutim, opštine u kojima kosovski Srbi čine većinu na severnom Kosovu ne podržavaju prevoz đaka kosovskih Albanaca. Godine 2009. izgradnja većeg broja škola po sistemu kosovskog nastavnog plana i programa nije dala dovoljan prioritet nevećinskim zajednicama. U odsustvu opipljivih mera i uputstava sa centralnog nivoa, aktivne inicijative za obezbeđivanje obrazovne integracije ugroženih romskih, aškalijskih i egipćanskih đaka postoje samo u nekim opštinama. Uticaj školskih stipendija, koje se uvode za učenike iz ovih zajednica, mora bolje da se oceni, naročito s obzirom na to da se ovo odnosi na završavanje osnovnog i srednjeg obrazovanja i pristup univerzitetskom obrazovanju.

Aranžmani za prevoz

Opštine Zvečan/Zveçan, Zubin Potok, i Leposavić/Leposaviq u kojima kosovski Srbi čine većinu, ne obezbeđuju prevoz za kosovsku albansku decu koja putuju u južnu Mitrovicë/Mitrovicu, gde pohađaju srednje obrazovanje na albanskom jeziku. Prevoz se obezbeđuje ili privatnim autobusima (koje finansiraju privatni ili spoljni donatori) ili humanitarnim autobuskim prevozom kosovskog Ministarstva za saobraćaj i komunikacije. U Leposaviću/Leposaviq ima jedan privatni autobus koji se privremeno finansira privatnom donacijom, a roditelji plaćaju karte za prevoz. Kosovska albanska deca koja žive u severnoj Mitrovici/Mitrovicë privatno se prevoze ili pešače u južnu Mitrovicë/Mitrovicu. Trenutno se pešačenje ne smatra bezbednim za kosovske albanske učenike iz enklave Mikronaselje/Kodra e Minatorëve (severna Mitrovica/Mitrovicë), koji moraju da prolaze kroz naselja kosovskih Srba. Stoga se deca, čije porodice ne mogu da priušte privatni prevoz, obrazuju u jednom privremenom, neadekvatnom školskom kontejneru, koji nema potrebne logističke uslove. Opštinski direktor za obrazovanje odbija da obezbedi prevoz⁴⁹ za ovu decu dok ne budu na raspolaganju odgovarajuće školske prostorije, jer bi, po njegovom mišljenju, ova inicijativa bila suprotna cilju među-etničke integracije u ovom podeljenom gradu.

Za bošnjačke učenike na Kosovu koji pohađaju srednje obrazovanje često se podrazumevaju troškovi putovanja i prevoza⁵⁰ koje opštine ne pokrivaju. Aškalijski i romski đaci, koji žive u zabačenim krajevima u Podujevë/Podujevu, nemaju pristup školskom prevozu. Opštine Vushtrri/Vučitrn,⁵¹ Fushë Kosovë/Kosovo Polje⁵² i

⁴⁸ Član 19.4. Zakona o upotrebi jezika; član 8.2. Zakona o pravima zajednica iz 2008. godine. Mobilni nastavnici su nastavnici koji bi putovali i obezbeđivali nastavu na maternjem jeziku za male grupe učenika koji žive na različitim lokacijama. Plaćenim smeštajem i hranom obezbedilo bi se da deca za koju nije dostupna nastava na maternjem jeziku u opštini iz koje potiče mogu da pohađaju nastavu na nekom drugom mestu gde troškove hrane i smeštaja plaća kosovska vlada ili opština iz koje potiče.

⁴⁹ Član 22. Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju obavezuje opštine da obezbede prevoz za učenike koji na njihovoj teritoriji pohađaju obavezno obrazovanje. Opština može da obezbeđuje, i naplaćuje prevoz za đake koji pohađaju neobavezno srednje obrazovanje.

⁵⁰ Na primer, u Prapaqan/Prapaćanu (Deçan/Dečane) jedna kosovska bošnjačka porodica koja prima socijalnu pomoć plaća 50 evra mesečno za prevoz dvoje dece do najbliže srednje škole na bosanskom jeziku u Pejë/Peći, jer nema obrazovanja na bosanskom u Deçan/Dečanu.

⁵¹ Kosovska srpska deca iz Gojbulja/Gojbulë, Graca/Gracë i Banjskë/Banjske koja pohađaju srednju školu u Priluzhju/Prelluzhë ili severnoj Mitrovici/Mitrovicë. Oni koriste i humanitarni autobuski prevoz koji obezbeđuje kosovsko Ministarstvo za saobraćaj i veze.

⁵² Kosovski srpski i romski učenici koji uče po srpskom planu i programu nastave u školi Sveti Sava, u Bresju.

Lipjan/Lipljan⁵³ obezbeđuju besplatan prevoz za kosovske srpske i romske učenike, koji pohađaju škole po srpskom nastavnom planu i programu. Da bi suzbila napuštanje škole aškalijskih učenika, opština Lipjan/Lipljan finansira intenzivnu nastavu i obezbeđuje školski prevoz. I opština Gjilan/Gnjilane organizuje prevoz romske dece iz Abdulah Preševa do naselja Ivo Lola Ribar, gde u školi Vuk Karadžić sa srpskim nastavnim planom i programom postoji nastava na romskom jeziku. Opština takođe plaća zakupninu za školske prostorije, koje su smeštene u jednoj privatnoj kući. Za razliku od ovoga, ostale opštine ovog regiona, gde nije dostupno obrazovanje na nezvaničnim jezicima,⁵⁴ nisu preduzele nikakve mere da obezbede alternativna rešenja.

Učenici kosovski Turci u Mitrovicë/Mitrovici pohađaju nastavu na albanskom jeziku, ali je opštinski direktor za obrazovanje spreman da uspostavi časove na turskom ako se to traži. U Vushtrri/Vučitrnu je turski predstavnik u Skupštini opštine nedavno tražio autobuski prevoz da bi se učenicima kosovskim Turcima omogućilo da naredne školske godine pohađaju srednju školu na turskom jeziku u Prishtinë/Prištini.

Izgradnja novih škola

Nesrazmera između sve većeg broja učenika i nedovoljnih školskih objekata, u kombinaciji sa prijemnim ispitima, na celom Kosovu dovodi do brojnih slučajeva isključivanja iz srednjeg obrazovanja⁵⁵ čime su takođe pogođene i nevećinske zajednice, uključujući Rome, Aškalijske i Egipćane.⁵⁶ U takvoj situaciji, prijemni ispiti mogu da imaju za posledicu neodgovarajuće isključenje iz srednjeg obrazovanja, umesto da učenike usmeravaju ka najboljoj vrsti srednjeg obrazovanja. U međunarodnim standardima u pogledu prava na obrazovanje kaže se da srednje obrazovanje mora da bude „opšte dostupno“ bez obzira na očigledan kapacitet ili sposobnost učenika.⁵⁷ Čak i kada su učenici primljeni, opštine generalno uvećavaju maksimalan broj učenika po odeljenju, što dovodi do prenatrpanosti i niskog kvaliteta obrazovanja.⁵⁸ Ova situacija je dovela do toga da je Ministarstvo obrazovanja raspodelilo 27.260.000 evra za izgradnju novih škola tokom 2009. godine. Samo dve od planiranih novih škola su za nevećinske zajednice, sa investicijom od 234.000 evra, ili 0,9 posto od ukupno izdvojenih sredstava.⁵⁹

⁵³ Kosovski hrvatski, romski, bošnjački i srpski učenici koji pohađaju srednje škole po srpskom planu i programu nastave u Suvom Dolu/Suhodoll, Donjoj Gušterici/Gushtericë e Ulët, Lapljem Selu/Llapllasellë i Gračanici/Gračanicë. Opština obezbeđuje dva kombija i pokriva troškove održavanja, dok roditelji plaćaju plate vozača.

⁵⁴ Obrazovanje na romskom i bosanskom jeziku nije dostupno u Ferizaj/Uroševcu, gde žive kosovski Bošnjaci, Goranci i Romi, a na romskom nije dostupno u Novobërdë/Novom Brdu, Štrpcu/Shtërpçë (romski) i Viti/Vitini.

⁵⁵ Avgusta 2008. godine, 240 od 698 učenika primljeno je u srednje škole u Shtime/Štimlju, a 230 od 582 u Fushë Kosovë/Kosovom Polju. Prioritet se daje na osnovu rezultata kosovskog ispita i ocena učenika. Veća je verovatnoća da će deca siromašnih porodica, naročito Romi, Aškalijske i Egipćani, postići slab uspeh na prijemnom ispitu i zato su ona naročito podložna isključenju.

⁵⁶ Septembra 2008. godine jedan aškalijski đak nije primljen u srednju školu u Podujevë/Podujevu zbog rezultata na ispitu a napisan je kasnije na intervenciju Ministarstva obrazovanja.

⁵⁷ Član 13.2(b), Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Ekonomski i socijalni savet, Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava, E/C.12/1999/10, Opšti komentar o pravu na obrazovanje, 08/12/1999, stav 13.

⁵⁸ Broj učenika po nastavniku je 32. U Fushë Kosovë/Kosovom Polju je uvećan na 37, a odeljenja generalno imaju 45 učenika. U Shtime/Štimlju je ovaj prag podignut na 44.

⁵⁹ Važeći Zakon o kosovskom budžetu za 2009. godinu (br.03/1-105); Tabele kosovskog budžeta za 2009. godinu; određene budžetske stavke: "Izgradnja osnovne škole za manjine", 200.000 evra; i "Izgradnja osnovne škole u Bostane/Bostanu" (Novobërdë/Novo Brdo), 34.000 evra.

Mere za integraciju dece romske, aškalijske i egipćanske zajednice

Nakon programa naknadne nastave u periodu od 2004. do 2007. godine namenjene za oko 1,800 romske, aškalijske i egipćanske dece u devet opština,⁶⁰ potreba za održivim merama koje bi omogućile integraciju učenika Roma, Aškalijski i Egipćani u obrazovni sistem, priznata je u okviru višegodišnje strategije Ministarstva obrazovanja.⁶¹

U Prizrenu i Gjakovë/Đakovici, gde su romski, aškalijski i egipćanski đaci, a naročito devojčice, pogođeni visokom stopom napuštanja škole, slabim upisom, mahom zbog siromašne finansijske situacije, opštine su organizovale kampanje za podizanje svesti kojima se roditelji pozivaju da decu upisuju u škole. Opštinska direkcija za obrazovanje u Gjakovë/Đakovici je direktore škola uputila da prate i podnose redovne izveštaje o pohađanju škole od strane dece pripadnika nevećinskih zajednica. U cilju podrške obrazovne integracije putem uvećanja pristupa predškolskom obrazovanju, švajcarski Caritas i opština Prizren su novembra 2008. godine zajedno uspostavili dve ustanove za predškolsko obrazovanje gde su polovina zaposlenih pripadnici romske zajednice. Treba reći da su romski roditelji tražili da njihova deca uče na albanskom jeziku. U Prizrenu i Ferizaj/Uroševcu Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) obezbeđuje stipendije za romske, aškalijske i egipćanske učenike koji pohađaju srednju školu i univerzitet.⁶² Ostale stipendije za ove iste zajednice 2009. godine je podelilo Ministarstvo za zajednice i povratak, a predvidela Kancelarija za pitanja zajednica pri Kabinetu premijera.⁶³

Iako je romska zajednica naročito pogođena napuštanjem škole zbog finansijskih ograničenja, tradicije, koja naročito pogađa devojčice (na primer, rana udaja), isključenosti i neredovnog obezbeđivanja školskih udžbenika, opštine u regionu Gjilan/Gnjilana nisu preduzele nikakve efikasne mere. Ove mere su mogle da obuhvate neki sistematski pristup da bi se sprečilo napuštanje škole, kao što su organizovanje intenzivne nastave, aktivnosti podrške za učenike koji su se ispisali iz škole, ili organizovanje kampanja za podizanje svesti o značaju obrazovanja. Direktori nekih škola su zbog toga održali sastanke sa roditeljima ispisanih učenika. Školske udžbenike za romske đake povremeno obezbeđuju kosovsko ili srpsko Ministarstvo prosvete, u zavisnosti od nastavnog plana i programa nastave, ili pak međunarodne ili nevladine organizacije. U Pejë/Peći, Istog/Istoku, i Klinë/Klini postoji intenzivna nastava za romsku, aškalijsku i egipćansku decu ili roditelji traže da oni nastave školovanje.⁶⁴ Nevladine organizacije Caritas Kosovo u severnoj

⁶⁰ Prishtinë/Priština, Lipjan/Lipljan, Suharekë/Suva Reka, Pejë/Peć, Istog/Istok, Prizren, Shtime/Štimlje, Gjakovë/Đakovica and Fushë Kosovë/Kosovo Polje.

⁶¹ Strategija integracije romske, aškalijske i egipćanske zajednice na Kosovu – obrazovanje, 2007-2017. Vladina Strategija za integraciju romske, aškalijske i egipćanske zajednice na Kosovu, 2009-2015, takođe sadrži posebno poglavlje o obrazovanju.

⁶² Do sada je Regionalni projekat za Rome UNDP-a finansirao 26 stipendija u Prizrenu (24 za učenike srednjih škola i 2 za studente fakulteta) i 13 u Ferizaj/Uroševcu (10 za učenike srednjih škola i 3 za studente fakulteta).

⁶³ Stipendije Ministarstva za zajednice i povratak (50 za srednje i 10 za fakultetsko obrazovanje) odnose se na period januar-jun 2009. godine. Kancelarija za pitanja zajednica planira da uspostavi fond od 100.000 evra za stipendije zajednica, za podršku najmanje 10 učenika iz nevećinskih zajednica godišnje.

⁶⁴ Osnovna škola „Vaso Pash Shkodrani“ u Pejë/Peći; projekat italijanske NVO „Avsi/Tavolo Trentino con il Kosovo“; zahtev NVO „Vizioni 02“ kosovskih Egipćana za opštinu Istog/Istok; i projekat intenzivne nastave koji sprovodi Care International u Klinë/Klini.

Mitrovici/Mitrovicë i Padem u Leposaviću/Leposaviq, obezbeđuju dopunsko obrazovanje za romsku decu na srpskom i romskom jeziku. U Osojanu/Osojanë (Istog/Istok) i Pejë/Peći, gde nedostatak nastave na romskom jeziku i kvalifikovanih nastavnika za nastavu na romskom jeziku predstavljaju veliku prepreku, romska zajednica je u opasnosti da izgubi svoj maternji jezik. U očekivanju da se uspostavi predmet romskog jezika u okviru kosovskog nastavnog plana i programa, neki romski roditelji su predložili da Ministarstvo i opštine organizuju stručno usavršavanje i zaposle potencijalne i sadašnje nastavnike romskog jezika koji žive u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, gde postoji veća mogućnost upotrebe romskog jezika.

3. ODVOJENOST SISTEMA OBRAZOVANJA I PREPREKE ZA RAD MULTIETNIČKIH ŠKOLA

U svim oblastima gde su albansko ili srpsko stanovništvo većina, kosovski i srpski sistem obrazovanja isključuje učenike kosovske Albanace i kosovske Srbe od okolne društvene sredine većinske zajednice, koliko god da oba sistema garantuju obrazovanje na maternjem jeziku. Na ovaj način, obrazovanje nameće i podstiče razdvajanje. Ostale zajednice se uglavnom oslanjaju na ova dva obrazovna sistema u zavisnosti od svog geografskog i jezičkog uticaja ili nekog drugog faktora. Na osnovu obrazovnog sistema koji se pohađa, postoje multietničke škole u kojima nastavu pohađaju učenici kosovski Albanci i učenici iz nekih drugih zajednica kao i škole koje pohađaju učenici kosovski Srbi sa učenicima iz nekih drugih zajednica, dok su kombinovane škole sa đacima kosovskim Albancima i kosovskim Srbima pravi izuzetak. Čak i kada u pojedinačnim slučajevima đaci iz ovih zajednica pohađaju školu pod istim krovom, nastava se odvija u odvojenim školskim smenama i nema nikakve interakcije između albanskih i srpskih učenika izuzev u nekoliko retkih slučajeva. Dalju komunikaciju u velikoj meri otežava i sama činjenica da srpski đaci uče samo srpski, a albanski đaci samo albanski jezik.

Iako se širom Kosova mogu naći škole koje rade po kosovskom nastavnom planu i programu a koje pohađaju albanska deca i deca iz ostalih nesrpskih zajednica⁶⁵ i škole koje rade po srpskom nastavnom planu i programu a koje pohađaju srpska deca i ostala nealbanska deca⁶⁶, albanska i srpska deca ne pohađaju škole zajedno.

⁶⁵ Škole u južnoj Mitrovicë/Mitrovici, Vushtrri/Vučitrnu i Skenderaj/Srbici pohađaju učenici iz albanske, bošnjačke i aškalijske zajednice. Učenici iz zajednice kosovskih Turaka i kosovskih Albanaca školuju se u Mitrovicë/Mitrovici i Vushtrri/Vučitrnu na albanskom jeziku. Učenici iz zajednice kosovskih Bošnjaka i kosovskih Albanaca pohađaju iste škole u regionu Pejë/Peći, ali u odvojenim razredima zbog jezika. U regionu Pejë/Peći, u Fushë Kosovë/Kosovom Polju, Podujevë/Podujevu i Shtime/Štimlju, učenici Romi, Aškalije i Egipćani i kosovski Albanci idu u iste škole. U Prishtinë/Prištini, učenici iz zajednica kosovskih Turaka, Albanaca i Bošnjaka dele iste učionice ili škole. Isto se odnosi i na decu iz zajednica kosovskih Albanaca, Turaka, Bošnjaka, Roma i Aškalijski u celom regionu Prizrena kao i na učenike iz zajednica kosovskih Albanaca, Turaka, Goranaca, Aškalijski i Bošnjaka u različitim školama u regionu Gjilan/Gnjilana.

⁶⁶ Škole srpskog nastavnog plana i programa u regionima Mitrovicë/Mitrovica i Gjilane/Gnjilane, u Osojanima/Osojanë, Istog/Istoku, Fushë Kosovë/Kosovom Polju, Obiliq/Obiliću i Gračanici/Gračanicë (Prishtinë/Priština) integrišu srpske i romske učenike. Škole srpskog nastavnog plana i programa takođe pohađaju i bošnjačka deca u severnoj Mitrovici/Mitrovicë i Leposaviću/Leposaviq, a u Janjevu/Janjevë (Lipjan/Lipljan) školu zajedno pohađaju učenici iz zajednice kosovskih Hrvata, kosovskih Bošnjaka i Roma.

Integracija i socijalna interakcija učenika koji pohađaju srpski i kosovski obrazovni sistem u istim školama i dalje je veoma problematična. Škola „Sveti Sava“ u Bresju (Fushë Kosovë/Kosovo Polje) predstavlja jedan takav primer. Pre martovskih događaja 2004. ovu školu su pohađali samo đaci koji su se školovali po srpskom nastavnom planu i programu. U isto vreme, albansko opštinsko rukovodstvo i političke partije ukazivale su na to da se ne iskorištavaju puni kapaciteti škole dok opština s druge strane nije imala dovoljno prostora za učionice. Škola je uništena marta 2004. godine, a potom je obnovljena i ponovo otvorena septembra 2004. godine. Razgovori vođeni između predstavnika kosovskih Srba i kosovskih Albanaca, u pogledu zajedničkog korišćenja škole, nisu urodili plodom i doveli su do objavljivanja Izvršne odluke Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija kojom ova škola postaje „multietnička škola“ koja se koristi u različitim smenama po srpskom i kosovskom nastavnom planu i programu. Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) je otvorila kancelariju kako bi upravljala i nadgledala rad škole. Kancelarija je zatvorena oktobra 2008. godine i opština je preuzela odgovornost za primenu Izvršne odluke. Od tada se sve manji broj srpske i romske dece⁶⁷ i sve veći broj albanske i aškalijske dece⁶⁸ školuje u različitim smenama i na različitim spratovima bez ikakve komunikacije između upravnika škole, nastavnika i učenika ova dva obrazovna sistema. Srpsko stanovništvo koje se smanjuje veruje da školovanje po srpskom nastavnom planu i programu može biti dovedeno u opasnost.⁶⁹

Tokom školske 2008/9 godine, goranski i albanski nastavnici i učenici u mestu Dragash/Dragaš nisu delili prostorije u dve škole koje su koristile obe zajednice.⁷⁰ Odluka gradonačelnika je septembra 2008. godine sprečila goranske nastavnike bez kosovskih ugovora da uđu u školske prostorije. Goranski nastavnici su od 2006. godine imali potpisane ugovore isključivo sa Ministarstvom prosvete Republike Srbije.⁷¹ Ova situacija je sprečila 135 goranskih učenika da se školuju na srpskom jeziku. Do januara 2009. godine, nakon što su izgubili celo polugode, učenici i nastavnici osnovne škole „Nezim Berati/Nebojša Jerković“ u Dragash/Dragašu nisu imali nijednu drugu opciju nego da se presele u isturena odeljenja koje se nalaze u

⁶⁷ Na prvom spratu ima 62 učenika, u pet razreda osnovne škole, koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku (u proseku 12 učenika po razredu). Bez obzira na njihov broj, Izvršna odluka UNMIK-a br. 2005/7 štiti prava učenika iz zajednice kosovskih Srba i drugih nealbanskih zajednica da nastave svoje školovanje u školi.

⁶⁸ Na osnovu podataka kojima raspolaže Opštinska direkcija za obrazovanje, 383 učenika iz škole „Selman Riza“, koji se školuju u skladu sa kosovskim nastavnim planom i programom, nalazi se u sedam razreda na drugom spratu, što znači da u svakom razredu u proseku ima 54 učenika. Trenutno korišćenje škole ne oslobađa opštinu obaveze da izgradi nove školske prostorije kako bi rešila problem sve većeg broja učenika.

⁶⁹ Učenici kosovski Srbi iz sela Uglar/Ugljare, gde se stanovništvo kosovskih Srba stalno smanjuje od marta 2004 i gde je ostalo samo deset od nekadašnjih 80 porodica. Međuetnička prodaja imovine se i dalje nastavlja, dok je nekoliko mladih porodica kosovskih Albanaca odlučilo da živi u selu. Romski učenici u školi navodno razmišljaju da se odluče na obrazovanje po kosovskom nastavnom planu i programu.

⁷⁰ Goranski učenici i nastavnici ne koriste prostorije srednje škole u Dragash/Dragašu još od 2007. godine, a prostorije osnovne škole „Nezim Berati/ Nebojša Jerković“ nisu koristili od septembra 2008. godine.

⁷¹ Dok kosovski nastavni plan i program nije obezbeđen na srpskom jeziku, 2006. godine je srpski Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju zatražio da goranski nastavnici potpišu ili kosovske ili srpske ugovore. Goranski nastavnici su odbili da potpišu kosovske ugovore. Nastavnici na Kosovu koji imaju ugovore sa Republikom Srbijom imaju bolje uslove iz ugovora kako u vidu plate tako i u pogledu ostalih beneficija.

četiri susedna sela. Međutim, navodno zbog nedostatka prostora i udaljenosti između sela, redovno obrazovanje je ozbiljno narušeno. Na primer, učenici od 5. do 8. razreda su pohađali časove u trajanju od samo 30 minuta dva dana nedeljno. Nakon posete visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine u februaru 2009, opština, premijer i ministar obrazovanja obećali su brzi povratak goranskih učenika i nastavnika u gore navedenu školu. Goranski učenici od 5. do 8. razreda su se 3. marta vratili u školu za razliku od učenika od 1. do 4. razreda koji nisu. Međutim, 17. marta su se učenici i nastavnici od 5. do 8. razreda povukli iz škole, navodno zbog uplitanja direktora, koji radi po kosovskom nastavnom planu i programu, u proces ponovnog primanja i u funkcije nastavnika koji predaju po srpskom nastavnom planu i programu.⁷²

Škola u Ponešu/Ponesh (Gjilan/Gnjilane) je još jedan primer podele zajednica kosovskih Albanaca i kosovskih Srba po političkim principima. Školska zgrada je, uz finansijsku pomoć britanske ambasade, sagrađena za ove dve zajednice koje će se školovati na svom maternjem jeziku i u skladu sa svojim nastavnim planom i programom, ali će deliti časove kao što je recimo fizičko vaspitanje. Međutim, pokazalo se da je stavljanje natpisa sa nazivom škole po jednom od pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova i obeležja "Republike Kosovo" suviše podelilo zajednice, te da je u suprotnosti sa duhom projekta koji je nastojao da zbliži ove dve zajednice pod zajedničkim krovom istih vrednosti. U Rahovec/Orahovcu je multietnička škola otvorena 2001. godine, kao pokušaj da se zbliže kosovski Albanci, kosovski Srbi, Romi i Egipćani, ali školu ne koriste učenici kosovski Srbi jer se ne osećaju bezbedno a roditelji su zabrinuti da kosovsko obrazovanje može ograničiti njihovu mogućnost da nastave dalje obrazovanje van Kosova.

Osnovno obrazovanje u Janjevë/Janjevu pokazuje dalje paradokse u smislu koegzistencije. Škola ima tri različita direktora i tri različita naziva. Direktor koji radi po srpskom nastavnom planu kaže da se škola zove „Vladimir Nazor“, direktor kosovski Hrvat kaže da se škola zove „Janjevo“, a opština Lipjan/Lipljan i direktor kosovski Albanac školu zovu „Shtefan Gjeqovi“. Direktora kosovskog Hrvata naimenovala je opština, ali se učenici ove zajednice školuju u skladu sa srpskim nastavnim planom i programom. Učenici kosovski Albanci, Aškalije i kosovski Turci školuju se na albanskom jeziku na jednom spratu; kosovski Hrvati, kosovski Bošnjaci i Romi se školuju na srpskom jeziku na drugom.

Relativno pozitivan primer može se videti u osnovnim školama u Mogili/Mogille i Binaču/Bincë (Viti/Vitina), gde neki razredi oba obrazovna sistema dele istu zgradu tokom iste smene. Škole u Ponešu/Ponesh (Gjilan/Gnjilane) i Jasenoviku (Novobërdë/Novo Brdo) koje rade pod dva različita sistema dele istu zgradu ali u različitim smenama. Aranžmani oko dodele prostora onemogućavaju ili omogućavaju komunikaciju među učenicima. Na primer, u školi u Ponešu/Ponesh razmak između smena je 45 minuta, i zbog toga učenici iz različitih zajednica ne mogu da se susretnu. U Jasenoviku, razmak između smena traje od 15 do 30 minuta i omogućuje neku

⁷² Dok dvoma goranskim nastavnicima od 1. do 4. razreda nije dozvoljeno da se vrate ponovo u školu, kosovski direktor je preduzeo inicijativu da objavi 'kućni red' i, kao odgovor na to, svi goranski nastavnici i učenici su napustili školu 17. marta. OEBS je kontaktirao oba predstavnika opštine Dragash/Dragaš koji smatraju da 'kućni red' nije važeći (20. marta), i predstavnika srpskog Ministarstva prosvete na Kosovu koji je uveravao da će se goranska deca vratiti u školu nakon pismene odluke opštine koja će poništiti 'kućni red' (23. mart). Opština je ispunila ovaj zahtev 24. marta.

komunikaciju između učenika, posebno leti kada se bave različitim sportskim aktivnostima u školskom dvorištu.

Istureno odeljenje osnovne škole „Pandeli Satiri“ u Privremenom skloništu za zajednicu u Plemetinë/Plemetini (Obiliq/Obilić) predstavlja primer odvojenog i obrazovanja lošeg kvaliteta a koje pohađaju isključivo učenici iz romske i aškalijске zajednice, koji su obučavani od strane nekvalifikovanih nastavnika. Očekuje se da će izgradnja nove škole u istom selu omogućiti integraciju ovih učenika sa učenicima iz zajednice kosovskih Albanaca u sledećoj školskoj godini. Dva razreda, koja su ranije pohađali 53 učenika isključivo iz zajednica Aškalija, Roma i Egipćana, 2008. godine su uspešno integrisana u multietničku osnovnu školu „Selman Riza“ u Fushë Kosovë/Kosovom Polju.

U nekim slučajevima, sama činjenica deljenja iste škole ili razreda ne znači da je integracija postignuta. U Ferizaj/Uroševcu, ispitanici iz zajednice Aškalija su istakli kako su, u nekim slučajevima, tokom zime učenici iz njihove zajednice smešteni da sede u klupama koje se nalaze daleko od peći i blizu prozora. Van škole, često ih zadirkuju, obraćaju im se na pogrdan način ili čak bivaju pretučeni od strane učenika kosovskih Albanaca. Nakon niza nedavnih navodnih tuča koje su prouzrokovali albanski učenici,⁷³ izgleda da se aškalijски roditelji sve više boje da pošalju svoju decu u školu.

4. PREDSTAVLJANJE KOSOVSKIH ZAJEDNICA U UDŽBENICIMA

U saglasnosti sa Ustavnim okvirom za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope,⁷⁴ zakonodavstvo koje se odnosi na prava zajednice zahteva da kosovski nastavni plan i program takođe obuhvati istoriju, kulturu i neke druge karakteristike zajednica koje tradicionalno žive na Kosovu i da neguje duh poštovanja, razumevanja i tolerancije među njima.⁷⁵ Takođe predviđa da predstavničke organizacije zajednica budu konsultovane tokom izrade takvog nastavnog plana i programa. U praksi, u postkonfliktnim sredinama, postojanje i rad dva odvojena školska sistema nije korisno za stvaranje sistema međukulturalnog obrazovanja gde je identitet svake grupe očuvan, identitet druge grupe se uči i priznat je i gde se promovise razumevanje, prihvatanje i tolerancija. Protivrečni istorijski prikazi teže ka davanju prioriteta ili zajednici kosovskih Albanaca ili zajednici kosovskih Srba. Ne daje se uopšte ili se ne daje dovoljno mesta istoriji drugih zajednica. Nedostatak "nacionalnih" predmeta prilagođenih zajednicama i časova na maternjem jeziku za neke od najugroženijih zajednica (Roma, Aškalija, Egipćana, Goranaca, kosovskih Hrvata i kosovskih Crnogoraca) ugrožava adekvatno očuvanje njihovog identiteta.

Odvojenost i sukob oko nadležnosti

Realnost na Kosovu je okarakterisana društvenom, političkom i upravnom razdvojenošću između zajednica kosovskih Albanaca i kosovskih Srba. Odvojenost i

⁷³ Ovi uzastopni napadi su se navodno desili 10. februara, 1. i 3. marta 2009.

⁷⁴ Član 6.1 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina predviđa da će organi vlasti: „[p]odsticati duh tolerancije i međukulturalnog dijaloga i preduzimati efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja i razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njihovoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet, posebno u oblasti obrazovanja, kulture i medija.“

⁷⁵ Član 8.12, Zakon o pravima zajednica, 2008.

sukob oko nadležnosti je postao još naglašeniji nakon 17. februara 2008. godine. U oblasti obrazovanja, postojanje dva odvojena, različita i često konkurentna školska sistema nije pogodno za promovisanje „razumevanja, tolerancije i prijateljstva među nacijama, rasama ili verskim grupama” ili „doprinosa održavanju mira“, kao što je i predviđeno u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.⁷⁶ Kao što je ranije objašnjeno, srpski učenici pohađaju škole koje finansira i kojim upravlja Ministarstvo prosvete Republike Srbije, dok albanski učenici pohađaju škole koje se nalaze pod nadležnošću kosovskog Ministarstva obrazovanja. Uopšte, manje zajednice teže jednom ili drugom nastavnom planu i programu, što uglavnom zavisi od njihovog geografskog položaja a u manjoj meri od jezika i/ili vere. Oni koji žive u srpskim enklavama prate srpski nastavni plan i program dok će ostali obično pratiti kosovski nastavni plan i program.

Ova dva obrazovna sistema su u stvari doprinela da se učvrsti jaz koji deli dve zajednice na Kosovu. Relevantan primer je to što albanski i srpski udžbenici teže da pristrasno i jednostrano predstave istoriju. Oni nemaju za nameru da predstave istoriju Kosova, nego imaju tendenciju da su više usmereni ka predstavljanju istorije ili srpske ili albanske zajednice. Albanski udžbenici za istoriju se uglavnom usredsređuju na glavne albanske istorijske ličnosti, dok se za Slovene kaže da su došli na „albansku zemlju” gde su se borili, pljačkali, uništavali i asimilirali stara albanska plemena (izuzev na Kosovu i Albaniji).⁷⁷ Srpski udžbenici iz istorije predstavljaju Kosovo kao „kolevku srpske nacije” i naglašavaju da su Albanci došli iz Albanije.⁷⁸ U oba nastavna plana i programa, obe istorije etničkih zajednica su predstavljene kao dug neprestani niz tlačenja i nacionalne borbe za oslobođenje od Otomanskog carstva. Prema verziji istorije koja se uči prema kosovskom nastavnom planu i programu, tlačenje albanskog naroda i njegova nacionalna borba⁷⁹ nisu se završili sa raspadom Otomanskog carstva nego su se nastavili sa „prisilnim“ uključanjem Kosova u Srbiju.⁸⁰ Kosovski Srbi u osmom razredu uče da većina Albanaca čuva stoku i živi u seoskim sredinama i da je tokom Drugog Svetskog rata Kosovo bilo deo Velike Albanije, kada je veliki broj kosovskih Srba ubijen ili deportovan kako bi se ostvarilo etnički čisto Kosovo.⁸¹ U celini, srpski udžbenici iz istorije izbegavaju savremenu balkansku istoriju,⁸² dok albanski udžbenici iz istorije prikazuju savremenu istoriju.⁸³

⁷⁶ Član 26, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948; član 13.1, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Opšti komentar br. 13: Pravo na obrazovanje, član 13.4, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, dvadeset i prvo zasedanje (1999).

⁷⁷ Fehmi Rexhepi i Frasher Demaj, 2006, Historia 6, Libri Shkollor Prishtina, str. 113-4.

⁷⁸ Suzana Rajić, Kosta Nikolić i Nebojša Jovanović, 2005, Istorija 8: za 8. razred osnovne škole, Štampa „Kultura“ Bački Petrovac, str. 27 i 134-5.

⁷⁹ „Slobode i politička prava obećana od strane mladih Turaka nisu dugo trajale. Nakon uspostavljanja svoje vlasti, započeli su akcije protiv nacionalnog albanskog pokreta. Mladi Turci su počeli da prave smetnje albanskim školama i domovima kulture, da hapse albanske patriote itd. Ove aktivnosti kao i porezi i vojna službe izazvala je rastući bes albanskog naroda protiv režima mladih Turaka ... Prerušeni albanski komiteti su započeli svoje pokušaje organizovanja opšteg oružanog ustanka protiv Otomana. Početkom aprila 1910 ustanak je kulminirao u regionu Prištine/Prishtinë. Brzo se proširio na druga mesta širom Kosova i Dibra provincije.” Izvor: Fehmi Rexhepi & Frasher Demaj 2005, Historia 8 shkolla e mesme e ulet, Shtepia Botuese "Libri Shkollor" Prishtinë/Priština, str.105. Takođe videti str. 68, 78 & 104-111.

⁸⁰ Nakon toga uključeno u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. kao deo Srbije.

⁸¹ Suzana Rajić, Kosta Nikolić i Nebojša Jovanović, 2005, Istorija 8: za 8. razred osnovne škole, Štampa „Kultura“ Bački Petrovac, str. 27 i 134-5.

⁸² U primerima udžbenika za istoriju od petog do osmog razreda nema nikakvih upućivanja na sukob na Kosovu u periodu od 1998-1999. Miloševićeva vladavina je uglavnom površno opisana kao period u kome su se odnosi sa ostalim bivšim jugoslovenskim republikama pogoršali.

Albanski osnovci na primer uče, na primer, da je srpska vojska i policija masakrirala kosovske Albance u periodu od 1998. do 1999. godine.⁸⁴ Dve strane su posvećene samo komandantu Oslobođilačke vojske Kosova Ademu Jašariju.

Škole sa srpskim nastavnim planom i programom

Srpski plan i program za osnovne škole (1-4 razred) obuhvata 20 časova nedeljno od čega je 9 posvećeno nastavi srpskog jezika, književnosti, likovnom vaspitanju, muzičkom vaspitanju i veronauci. Predmet istorije uvodi se u 5 razredu. Broj časova se povećava sa 27 na 30 za učenike 5-8. razreda i otprilike jedna trećina časova (ili 10 sati) ostaje za "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama. Ovaj nastavni plan i program se primenjuje širom Srbije, odnosno, ne važi samo na kosovske Srbe. U udžbenicima se ne obrađuje istorija Kosova, nego srpske nacije kao celine, a savremena istorija se ne pominje (period od 1998. do sada) ili se ona obrađuje samo opštim navođenjem činjenica i datuma bez ikakve analize. Učenici kosovski Srbi uče najviše o Albancima i njihovoj istoriji od II Svetskog rata naovamo. Što se tiče geografije, deca uče da je Kosovo južna srpska pokrajina u kojoj živi najveći deo albanske manjine.⁸⁵

Ljudi sa kojima je obavljen razgovor imaju različita mišljenja o stvarnom sadržaju srpskih udžbenika i načinu na koji su u njima predstavljene druge zajednice. Ta mišljenja se kreću od udžbenika u kojima se obezbeđuju sveobuhvatne informacije o etničkim grupama koje tradicionalno žive na Kosovu,⁸⁶ do udžbenika geografije i istorije u kojima se pominju sve zajednice koje su tradicionalno prisutne u Srbiji,

⁸³ U skladu da albanskim udžbenicima iz istorije od 6. do 9. razreda.

⁸⁴ "U ovim uslovima srpski okupatori su inicirali svoju vojnu i policijsku propagandnu mašineriju ne samo protiv OVK (Oslobođilačke vojske Kosova) već i protiv civilnog stanovništva, što je rezultiralo neverovatnim scenama varvarstva, ubistava i masakra nedužnih ljudi (dece, žena i starih), spaljivanja kuća i masivnim zarobljavanjem mladih itd. Najveći masakri su počinjeni tokom februara i marta 1998. godine, naročito u regionu Drenič/Drenice. Ovakvi masakri albanskog stanovništva su vršeni tokom čitave 1998. godine širom Kosova." Izvor: Fehmi Rexhepi, 2006, Historia 9, Libri Shkollor Prishtina, str. 168. Region Drenič/Drenice obuhvata opštine Skenderaj/Srbica, Glogoc/Glogovac, Malishevë/Mališevo, kao i jugo-zapadni deo regiona Mitrovicë/Mitrovice. Verzija na bosanskom jeziku „Čovek i priroda”, kaže: „Srpske vlasti, uprkos mnogim pokušajima nisu uspele da promene etničku strukturu u mojoj zemlji. Ludilo ovih varvara dostiglo je vrhunac između 24. marta i 12. juna.” Izvor: Rasim Bejtullahu, Muhamet Bicaj, Ragip Rrustemi, „Čovek i priroda“, 3. razred osnovne škole, Libri Shkollor, Prishtinë/Priština 2007, str. 67.

⁸⁵ Konsultovanje udžbenika i razgovor sa učenicima kosovskim Srbima u Štrpcu/Shtërpçë, Viti/Vitini, Gjilan/Gnjilanu, Novobërdë/Novom Brdu i Kamenicë/Kamenici. Pogledati takođe Rada Sitarica & Milutin Tadić, 2008, Geografija za šesti razred osnovne škole, Zavod za udžbenike, Beograd, str. 90-91, gde statistički podaci iz 2002. godine za Srbiju takođe uključuju i Kosovo i Metohiju: "broj stanovnika: 9,396,000 (procena stanovnika Kosova i Metohije za 2001. godinu je 1,900,000)" i pogledati deo gde su prikazane karte Srbije, na strani 90. i 91. koje takođe uključuju Kosovo. Rada Sitarica & Milutin Tadić, 2008, Geografija za šesti razred osnovne škole, Zavod za udžbenike, Beograd, str. 66 (gde je opisano da se teritorija Srbije sastoji od centralne Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije) i str. 63 (gde su prikazane krajnje tačke Srbije na karti i gde je najjužniji deo Kosova prikazan kardinalnom tačkom koja određuje najjužniji deo Srbije).

⁸⁶ Prema rečima nastavnika u Goraždevcu/Gorazhdec, Sigë/Sigi, Brestoviku/Brestovikë (Pejë/Peć), i Osojanu/Osojan (Istog/Istok), istorija Srba i srpske države se uči u osnovnoj i srednjoj školi; u udžbenicima istorije daju se sveobuhvatne informacije o etničkim grupama koje tradicionalno žive na Kosovu; a istorija albanske zajednice je obrađena od naselja ilirskih plemena, preko otomanske okupacije, promene vere u Islam, Balkanskih ratova, prve i druge Prizrenske lige, svetskih ratova i dešavanja iz 80-tih i 90-ih godina. Romska i zajednica kosovskih Bošnjaka se takođe obrađuju u lekcijama o istoriji regiona.

uključujući i Kosovo,⁸⁷ i gradivo o nacijama i nacionalnostima obuhvaćeno nekim lekcijama o zajednicama (Bošnjacima, Hrvatima i Albancima) sa retkim pominjanjem turske zajednice.⁸⁸

U nekim slučajevima uzete su u obzir jezičke potrebe drugih zajednica, kao na primer u školi u Janjevë/Janjevu (Lipjan/Lipljan), gde učenici kosovski Hrvati, kosovski Bošnjaci i Romi mogu da uče svoje jezike tri sata nedeljno. Od 2003. godine, u jednoj školi u severnoj Mitrovici/Mitrovicë i u nekoliko osnovnih škola u Gjilan/Gnjilanu, Kamenicë/Kamenici i Ugljar/Uglar (Fushë Kosovë/Kosovo Polje), za romske učenike su obezbeđena dva časa gramatike romskog jezika nedeljno. Kontroverza oko izražavanja romskog jezika ćirilicnim ili latiničnim pismom rešena je u korist udžbenika na latinici. Međutim, čak i kada privremena rešenja omogućavaju deci da uče svoj maternji jezik, nema uslova za promovisanje i učenje njihove kulture, istorije i veronauke.

U Dragash/Dragašu su direktori škola, u kojima goranski đaci pohađaju osnovne i srednje škole po srpskom nastavnom planu i programu, potvrdili da, kako je dozvoljeno srpskim zakonima i propisima o obrazovanju, nastavnici prilagođavaju do 30 procenata nastavnog plana i programa kako bi obuhvatili istoriju, kulturu i druge specifične osobine lokalnih zajednica. Zbog ovoga roditelji i učenici misle da je njihova zajednica dovoljno zastupljena u udžbenicima i nastavnom procesu. Međutim, u obrazovnom materijalu se slabo pominje goranska zajednica. Učenici kosovski Bošnjaci koji prate srpski nastavni plan i program u severnoj Mitrovici/Mitrovicë i Leposaviću/Leposaviq veruju da istorija i kultura njihove zajednice nisu na odgovarajući način priznate jer, s obzirom da oni uče istoriju i kulturu Srbije, nema dovoljno raznolikosti, nije posvećena dovoljna pažnja niti ima dodatnih predmeta koji bi uzeli u obzir identitet kosovskih Bošnjaka.⁸⁹

Škole sa kosovskim nastavnim planom i programom

U okviru kosovskog nastavnog plana i programa, u osnovnim školama (1-5 razred) "nacionalni" predmeti prilagođeni zajednicama koji obuhvataju maternji jezik, likovno vaspitanje, muzičku kulturu i istoriju, čine od jedne trećine do polovine (9-11 sati) od ukupnog broja nastavnih časova (20 do 25 sati). Nastava predmeta istorija uvodi se u 5. razredu. Nacionalni predmeti čine malo manje od trećine nastavnog programa u nižoj srednjoj školi (6-9. razred).

U severnim opštinama Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan i Zubin Potok, izolovana zajednica kosovskih Albanaca pohađa nastavu u osnovnoj školi na svom maternjem jeziku prema kosovskom nastavnom planu i programu, uključujući "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama. Sekundarni i tercijarni stepen obrazovanja na maternjem jeziku postoji samo južno od reke Ibër/Ibar. Ne postoje nikakve inicijative

⁸⁷ Direktori i nastavnici škola u Rahovec/Orahovcu i Velikoj Hoči/Hoçë e Madhe.

⁸⁸ Sagovornici u Prishtinë/Prištini podvlače da srpski nastavni plan i program sadrži gradivo o nacijama i nacionalnostima, uključujući Bošnjake, Hrvate i Albance, sa fokusom na kontekst bivše Jugoslavije ili Balkana. Zajednica kosovskih Turaka se pominje samo u vezi sa Otomanskim carstvom.

⁸⁹ Zajednica kosovskih Bošnjaka zabrinuta je zbog očuvanja svog kulturnog i verskog identiteta u okviru srpskog nastavnog plana i programa i kritikuje nastavnike i direktore škola što nemaju osećaja za specifičnosti njihovog identiteta. Na primer, nedavno uvedeni predmet veronauke izazvao je naročitu zabrinutost kada je direktor jedne škole u severnoj Mitrovici/Mitrovicë u početku insistirao da učenici kosovski Bošnjaci i kosovski Srbi pohađaju iste časove ovog predmeta.

u cilju uspostavljanja kontakata sa učenicima kosovskim Srbima ili promovisanja učenja o ovoj zajednici i njenom jeziku.

Učenici kosovski Turci pohađaju nastavu ili na turskom⁹⁰ ili na albanskom jeziku.⁹¹ Nastavni plan na turskom jeziku uključuje "nacionalne" predmete prilagođene zajednicama čiji su nastavni program sastavili stručnjaci kosovski Turci. Dvadeset do 30 posto gradiva u udžbenicima istorije obrađuje istoriju zajednice kosovskih Turaka i Turske i njen uticaj na Balkan. Dok za osnovnu školu uglavnom postoje udžbenici pripremljeni prema nastavnom planu i programu, udžbenici za srednju školu uvoze se iz Turske, i u njima se ne pominje Kosovo i zajednica kosovskih Turaka. Ispitanici u Prishtinë/Prištini i Mitrovicë/Mitrovici nezadovoljni su zbog nedovoljne zastupljenosti njihove zajednice u okviru kosovskog nastavnog plana i programa kao i zbog toga što se u udžbenicima istorije Turci predstavljaju kao okupatori. Nakon žalbe zajednice kosovskih Turaka i preporuka Kancelarije za veze Republike Turske na Kosovu, Ministarstvo obrazovanja je 2007. godine unelo izmene u nastavne planove i programe i udžbenika, čime je omogućeno objektivnije kulturno i istorijsko predstavljanje ove zajednice. Dok u Mitrovicë/Mitrovici i Vushtrri/Vučitrn zajednica kosovskih Turaka nije tražila nastavu na maternjem jeziku i nacionalne predmete,⁹² predstavnik kosovskih Turaka iz Janjevë/Janjeva (Lipjan/Lipljan) je nedavno to učinio.

Kosovski Bošnjaci sa kojima je obavljen razgovor u Prishtinë/Prištini nezadovoljni su zbog nedovoljne zastupljenosti njihove zajednice u okviru kosovskog nastavnog plana i programa. U nekim udžbenicima koje koriste učenici kosovski Bošnjaci evidentno je negativno predstavljanje zajednice kosovskih Srba, naročito u vezi sa nedavnim konfliktom.⁹³ Ti učenici dosledno potvrđuju da dovoljno uče o bosanskom jeziku i književnosti, ali im je potrebno da uče više o istoriji kosovskih Bošnjaka. Nastavnicima bosanskog jezika potrebna je veća podrška, u smislu udžbenika i za organizovanje obrazovnih i kulturnih aktivnosti koje bi povećale motivaciju učenika i pomogle da se prenosi i očuva identitet ove zajednice.

Romski jezik i istorija i kultura zajednica Roma, Aškalija i Egipćana nisu uključeni u kosovski nastavni plan i program. Romski roditelji u Klinë/Klini zabrinuti su što njihova deca ne mogu da govore ili uče svoj jezik nigde osim u privatnom okruženju, pa su u opasnosti da izgube svoju istorijsku i kulturnu baštinu. Romi, Aškalije i Egipćani, sa kojima se razgovaralo a koji pohađaju ili srpski ili kosovski obrazovni sistem, traže da se ovi nastavni planovi i programi izmene i dopune tako da obuhvate informacije ili predmete o njihovoj kulturi, istoriji i identitetu.⁹⁴ Aškalije sa kojima je obavljen razgovor takođe primećuju da kosovski nastavni plan i program deci ne omogućava da uče o identitetima drugih nevećinskih zajednica.⁹⁵ Romi i Egipćani

⁹⁰ Prizren, Mamuša/Mamushë/Mamuša, Gjilan/Gnjilane, i Prishtinë/Priština.

⁹¹ Mitrovicë/Mitrovica, Vushtrri/Vučitrn, Janjevo/Janjevë (Lipjan/Lipljan).

⁹² Izgleda da lično izjašnjavanje o identitetu zavisi od situacije. Pripadnici zajednice će se u određenom trenutku izjasniti kao Turci a u drugim situacijama će se bez problema integrisati u zajednicu kosovskih Albanaca, kao što se izgleda dešava u obrazovnom sistemu.

⁹³ Videti fusnotu 79. Izvor: Rasim Bejtullahu, Muhamet Bicaj, Ragip Rrustemi, „Čovek i priroda“, 3. razred osnovne škole, Libri Shkollor, Prishtinë/Priština 2007. godine, str. 67.

⁹⁴ Sagovornici, pripadnici Roma, Aškalija i Egipćana u Obiliq/Obiliću, Hallaq i Vogël/Malom Alašu (Lipjan/Lipljan), Klinë/Klini i Shtime/Štimlju.

⁹⁵ Sagovornici iz Fushë Kosovë/Kosovog Polja i Podujevë/Podujeva.

zameraju da je u kosovskim udžbenicima previše pojednostavljeno predstavljeno praćenje njihovog porekla u Indiji i Egiptu.

Dok je u Prizrenu i Ferizaj/Uroševcu romska zajednica preduzela različite inicijative u cilju razvijanja obrazovnih modula o njihovoj kulturi, istoriji i tradiciji,⁹⁶ zajednice Egipćana i Aškaliija u Pejë/Peći i Mitrovicë/Mitrovici imaju isti jezik i versku tradiciju kao zajednica kosovskih Albanaca i obrazovnoj integraciji daju prioritet nad uvođenjem školskih predmeta koji su specifični za zajednicu. Romske, aškalijske i egipćanske zajednice u prizrenskom regionu izrazile su velika očekivanja u vezi sa sprovođenjem Vladine Strategije za integraciju zajednica Roma, Aškaliija i Egipćana na Kosovu, u kojoj se predviđa priprema „osnovnih modula o romskoj, aškalijskoj i egipćanskoj tradiciji, kulturi i istoriji u opštim nastavnim planovima i programima drugih jezika.“⁹⁷ Postoji namera da se jednim projektom Ministarstva obrazovanja u 2009. godini reši ovaj nedostatak za romsku zajednicu, tako što će se sastaviti i uvesti nastavni predmet na romskom jeziku.⁹⁸ Na ovom projektu rade predstavnici romske zajednice, ali njegovo finansiranje, kratak rok koji je predviđen za njegovu pripremu, nedostatak jasnih dugoročnih institucionalnih planova za obuku dovoljnog broja nastavnika romskog jezika, i odsustvo odgovarajuće procene potencijalne potražnje i finansijskih troškova koje će podrazumevati izdavanje udžbenika, govore da na ovom projektu treba još raditi kako bi se postigao održivi uticaj.⁹⁹

5. UČENJE SLUŽBENOG JEZIKA ZA UČENIKE IZ NEVEĆINSKIH ZAJEDNICA

Prema zakonodavstvu primenjivom na Kosovu, u osnovnim i srednjim školama ili u odeljenjima gde jezik nastave nije službeni jezik, učenici su obavezni da uče službeni jezik koji sami izaberu.¹⁰⁰ Međutim, u kosovskim nastavnim planovima i programima na bosanskom i turskom jeziku drugi službeni izborni jezik nije predviđen kao obavezan predmet, nego kao jedan od dodatnih predmeta koji roditelji i učenici mogu da izaberu. Roditelji kosovski Bošnjaci i kosovski Turci stalno koriste ovu mogućnost i traže da njihova deca imaju dva dodatna časa albanskog jezika nedeljno.¹⁰¹ Iako roditelji u teoriji imaju ovu mogućnost, oni ne mogu da izaberu srpski jezik, pošto obrazovanja na srpskom jeziku i prema srpskom nastavnom planu i programu nema.

⁹⁶ Prema zahtevu zajednica u Gjilan/Gnjilanu, Prizrenu i Gračanici/Gračanicë, jedan romski pisac iz Prizrena je 2002. godine uspostavio komisiju da radi na nastavnom planu i programu za romsku zajednicu. Ta komisija nikada nije predložila preporuke i izmene nastavnog plana i programa. Godine 2003. i 2006, romska zajednica u Ferizaj/Uroševcu i Prizrenu takođe je tražila dodatne časove na romskom jeziku i predložila nastavni plan i program za jedan predmet o romskom jeziku, kulturi i istoriji.

⁹⁷ Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškaliija i Egipćana na Kosovu, 2008. godina, str. 24.

⁹⁸ Projekat Ministarstva obrazovanja o 'nastavnom planu i programu na romskom jeziku, kao maternjem jeziku Roma, Egipćana i Aškaliija', april 2008. godine.

⁹⁹ U studiji o izvodljivosti iz 2004. godine, koju su finansirali OEBS i Ministarstvo obrazovanja, preporučeno je da se u sastavljanje nastavnog plana i programa za romski jezik uključe spoljni stručnjaci (iz zemalja u kojima su razvijeni slični nastavni planovi i programi), da nastavnici budu pripadnici romske zajednice i da se obezbedi kvalifikovana celoživotna obuka za nastavnike koji predaju na romskom jeziku.

¹⁰⁰ Član 21.1, Zakon o upotrebi jezika; član 8.10, Zakon o pravima zajednica, 2008; Ministarstvo obrazovanja, Administrativno uputstvo br. 10/2007 o učenju na izbornom službenom jeziku.

¹⁰¹ Kako je potvrđeno u regionima Prizrena, Pejë/Peći, Gjilan/Gnjilana i Prishtinë/Prištine.

Nedovoljni i neodgovarajući časovi albanskog jezika dovode do slabog učenja ovog jezika, manjih mogućnosti za integraciju u obrazovanju i zapošljavanju, te se tako učenici nealbanskog maternjeg jezika dovode u nepovoljan položaj. Kako su podvukli učenici kosovski Bošnjaci i kosovski Turci u Prizrenu, iako je Ministarstvo obrazovanja sastavilo nastavni plan i program za drugi izborni albanski jezik, školski udžbenici nisu izašli iz štampe i ne mogu se naći. Umesto toga, nastavnici i učenici dobijaju udžbenike za učenike čiji je maternji jezik albanski, koji su previše komplikovani i u praksi se ne koriste. U osnovnoj školi u Dobrushë/Dobruši (Istog/Istok), ova situacija je još gora, s obzirom na to da ne postoji nijedan udžbenik albanskog jezika za učenike kosovske Bošnjake bilo kog razreda. Prema rečima učenika i roditelja kosovskih Bošnjaka u regionu Pejë/Peći, časovi albanskog jezika jesu kvalitetni ali su po broju i učestalosti nedovoljni da bi omogućili dobro vladanjem ovim jezikom. Bošnjački učenici srednjih škola koji ne govore dobro albanski ne mogu da koriste mogućnosti stažiranja koje kosovski Albanci imaju u privatnim firmama u regionu. Posle obrazovanja oni će imati teškoće ako treba da rade u preduzećima u kojima se govori albanski jezik, čak i u oblastima za koje su stručni.

Društvena sredina i mogućnosti za druženje koje obezbeđuju kontakti sa vršnjacima iz zajednice kosovskih Albanaca imaju ključnu ulogu u pomaganju da se uspešno nauči njihov jezik. Na primer, u Pejë/Peći deca iz zajednice kosovskih Bošnjaka koja ne potiču iz etnički mešovitih sela u kojima preovlađuje albanski jezik imaju veće teškoće i manje mogućnosti za učenje ovog jezika. Nastavnici predlažu letnje kurseve albanskog jezika da bi se pomoglo u otklanjanju ovog nedostatka. Dodatni časovi albanskog jezika u okviru redovne nastave predstavljali bi veliki teret za ove učenike. Međutim, preopterećenja ne bi bilo ako bi izborni časovi službenog jezika bili obavezni nastavni predmet. Učenici kosovski Turci u Gjilan/Gnjilanu uče albanski od nastavnika kojima je to maternji jezik. Na kraju srednje škole oni su dobro integrisani albansko društvo na Kosovu i prilično dobro vladaju albanskim jezikom. Sa druge strane, čini se da je ovaj rezultat povezan sa činionicima socijalizacije (kao što su blizina i svakodnevna komunikacija sa vršnjacima kosovskim Albancima na privatnim i javnim mestima), a ne da ukazuje na svojstveni dobar kvalitet formalnog obrazovanja na albanskom jeziku. Dva časa albanskog jezika nedeljno bila bi nedovoljna bez dodatnih mogućnosti za učenje kroz druženje.

U školskom uzrastu slabo poznavanje tuđeg jezika ozbiljno ograničava interakciju između dece iz zajednice kosovskih Turaka i kosovskih Albanaca. Učenici kosovski Turci ne govore dobro albanski i njima je teško da se bave svakodnevnim aktivnostima sa decom iz zajednice kosovskih Albanaca. Ova se situacija popravlja tokom trajanja srednje škole, kada bolje poznavanje albanskog jezika omogućava interakciju i druženje i izvan školskih prostorija. Tokom ove faze, dečaci kosovski Turci preduzimaju zajedničke aktivnosti (kao što su sportske i druge) sa svojim vršnjacima kosovskim Albancima, mnogo češće od svojih drugarica. Ovo dovodi do vidljive razlike u znanju albanskog jezika između turskih učenika i učenica, zbog čega su učenice više izložene opasnosti od isključenja.

Srpski i kosovski nastavni planovi i programi podjednako ne daju učenicima mogućnost da nauče drugi službeni jezik. U takvoj situaciji buduće generacije dve najveće zajednice neće biti u mogućnosti da međusobno komuniciraju (osim na stranim jezicima). U budućnosti je verovatno da će kosovska javna služba biti

sastavljena od javnih radnika koji ne govore oba službena jezika. Zbog toga je ugroženo sprovođenje Zakona o upotrebi jezika i ravnopravna upotreba službenih jezika. Jedini izuzetak od ovog negativnog šablona je primetan u Dragash/Dragašu, gde od 3. do 8. razreda goranski učenici koji uče po srpskom nastavnom planu i programu imaju dva fakultativna časa albanskog jezika nedeljno.

6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Kako je na Montrealskom seminaru o interkulturalnom i multikulturalnom obrazovanju zaključeno: „Multikulturalno obrazovanje podrazumeva obrazovnu politiku i praksu kojima se zadovoljavaju posebne obrazovne potrebe društvenih grupa koje pripadaju različitim kulturnim tradicijama, dok interkulturalno obrazovanje podrazumeva obrazovnu politiku i praksu kojima pripadnici različitih kultura, bilo da pripadaju većinskom ili manjinskom stanovništvu, uče da konstruktivno komuniciraju jedni sa drugima. Interkulturalno obrazovanje ima za cilj da istakne očuvanja identiteta svake grupe, uz prihvatanje različitosti i toleranciju. U tu svrhu, za interkulturalno obrazovanje je potrebno da i manjinske i većinske zajednice uče jedne o drugima, o specifičnim kulturnim karakteristikama, svojoj istoriji i o vrednosti tolerancije i pluralizma.”¹⁰² U određenoj meri, odvojeni nastavni planovi i programi na Kosovu zadovoljavaju među-kulturne obrazovne potrebe određene zajednice, ali nedostaje im promovisanje obostranog poštovanja, razumevanja i tolerancije. Praksa razdvojenih obrazovnih sistema govori o potrebi za inicijativama koje promovišu integraciju raznolikosti i interkulturalno obrazovanje.

Pored sadašnjeg procesa reforme nastavnog plana i programa, prateći procesi tranzicione pravde, međuetničkog dijaloga i potrage za istinom bi kosovskim zajednicama pomogli da razviju opšte prihvaćen i pomirljiv stav u pogledu njihove nedavne prošlosti. Presudna je više uravnotežena, preinačena i dogovorena istorija koja zajednice spaja umesto da ih razdvaja. Do tada, u idealnom slučaju trebalo bi da postoji moratorijum na nastavu o savremenoj istoriji. Bez toga će predrasude i etnička mržnja samo još više produbljivati podele i istorijske optužbe, što može da izazove nove sukobe. Prošlost se obično ne shvata kao završena stvar, nego kao duboko-ukorenjeno opravdanje za jučerašnje – a sasvim je moguće čak i za sutrašnje – delovanje. Kako sada stoje stvari, nova generacija kosovske omladine iz različitih zajednica imaće probleme prilikom komunikacije, bilo preko nekog jezika koji svi razumeju, zajedničke istorije koja ne razdvaja ili kulture.

S obzirom na ograničene resurse i uprkos ostvarenom napretku, u okviru kosovskih obrazovnih sistema učenici koji su pripadnici manjih zajednica i dalje imaju manje mogućnosti za održavanje, razvijanje i negovanje znanja o svojoj kulturi i identitetu. U vezi sa tim, ne postoje predmeti jezika, istorije, likovnog i muzičkog vaspitanja za zajednice Roma, Aškalija, Egipćana, Goranaca, kosovskih Hrvata i Crnogoraca. Ne postoje udžbenici pripremljeni prema nastavnom planu i programu na turskom i bosanskom za srednju školu a za njihovo izdavanje se ne odvajaju dovoljno finansijskih sredstava.

¹⁰² Međunarodni seminar u Montrealu o interkulturalnom i multikulturalnom obrazovanju, 31. mart 2000, stav 6, E/CN.4/Pod.2/AC.5/2000/WP.4, Komisija Ujedinjenih Nacija za ljudska prava, Potkomisija za unapređenje i zaštitu ljudskih prava, Radna grupa za manjine, šesta sednica.

Sa druge strane, razdvajanje između učenika iz ova dva obrazovana sistema, neadekvatne mogućnosti za integraciju i, u nekim slučajevima, uznemiravanje učenika pripadnika nevećinske zajednice i dalje predstavljaju zabrinjavajući problem. Dok ne postoji kosovski nastavni plan i program na srpskom jeziku, učenici i nastavnici odvojenih školskih sistema nemaju kontakte i ne organizuje se dvojezično obrazovanje koje bi omogućavalo učenje oba službena jezika. U kosovskom nastavnom planu i programu, učenici koji uče na jezicima koji nisu službeni imaju mogućnost da imaju časove albanskog službenog jezika ali ne i srpskog. Pored toga, nedovoljni i neadekvatni časovi albanskog jezika za učenike koji nisu Albanci ima za posledicu slabo učenje ovog jezika i manje mogućnosti za integraciju u obrazovanju i zapošljavanju.

Iz ovih razloga OEBS preporučuje da obrazovni sistemi na Kosovu:

- daju prioritet zajedničkom radu na nastavnim planovima i programima i nacionalnim predmetima jezika, istorije, likovnog i muzičkog vaspitanja najugroženijih zajednica;
- dalje prošire postdiplomske studije na jezicima koji nisu službeni kako bi se povećao broj kvalifikovanih nastavnika i negovalo stručno usavršavanje za ove nastavnike;
- obezbede potpuno subvencionisano izdavanje i distribuciju udžbenika na bosanskom i turskom jeziku za osnovnu i srednju školu, bolji kvalitet udžbenika za nacionalne predmete i profesionalni prevod udžbenika za opšte predmete;
- uvedu predmet o interkulturnom obrazovanju a zajednicama i pravima zajednica daju veću važnost u celom nastavnom planu i programu,¹⁰³ da bi se promovisalo interkulturno obrazovanje;
- dosledno promovišu mogućnosti učenja kroz druženje, interakciju i kontakt među učenicima i nastavnicima iz svih zajednica i obrazovnih sistema;
- sprečavaju i rešavaju, naročito na nivou škole, dela diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja koja mogu da se vrše nad učenicima zbog njihovog etničkog, kulturnog i verskog identiteta ili jezika;
- omoguće dobrovoljne dodatne časove drugog službenog jezika za učenike oba nastavna plana i programa;
- obezbede, u skladu sa Preporukama iz Haga o obrazovnim pravima nacionalnih manjina¹⁰⁴ čiji se maternji jezik razlikuje od zvaničnih jezika i saglasno željama roditelja učenika:
 - *predškolsko obrazovanje i obdaništa* na maternjem jeziku deteta;
 - *osnovnu školu* na maternjem jeziku uz dodatak predmeta službenog(ih) jezika koji se redovno uče, i uz uvođenje, pri kraju ovog perioda, nekoliko praktičnih predmeta koji se uče posredstvom službenog(ih) jezika;
 - *znatan deo nastavnog plana i programa za srednju školu* na maternjem jeziku, pri čemu se osigurava redovno učenje službenih jezika, a da se postepeno povećava broj predmeta koji se uče na službenim jezicima.

¹⁰³ Kosovskim okvirom nastavnog plana i programa iz 2001. godine sledeća pitanja se predviđaju kao predmeti za ceo nastavni plan i program: životne i lične sposobnosti; demokratsko građanstvo i ljudska prava; preduzetništvo; zdravstveno vaspitanje; životna okolina; informaciona i komunikaciona tehnologija i mediji.

¹⁰⁴ Preporuke izdate pod pokroviteljstvom visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine, Hag, oktobar 1996. godine, stavovi 11-13.

7. ANEKS 1. Ispitanici sa kojima je OEBS razgovarao razvrstani prema zajednici, rodu i kategoriji (januar-februar 2009. godine)

<u>Zajednica</u>	<i>Ispitanici prema kategoriji</i>	Učenici osnovne škole	Učenici srednje škole	Roditelji	Nastavnici osnovne škole	Nastavnici srednje škole	Direktori osnovne škole	Direktori srednje škole	ODO	Ukupno	%
	<i>Rod</i>										
<u>Kosovski</u>	<i>Žene</i>	0	0	2	6	1	1	0	3	13	25
<u>Albanci</u>	<i>Muškarci</i>	0	2	4	6	1	14	4	9	40	75
<u>sa severa</u>	<i>Ukupno</i>	0	2	6	12	2	15	4	12	53	100
<u>Kosovski</u>	<i>Žene</i>	18	16	23	21	7	12	3	9	109	46
<u>Srbi</u>	<i>Muškarci</i>	19	14	20	19	13	18	10	13	126	54
	<i>Ukupno</i>	37	30	43	40	20	30	13	22	235	100
<u>Kosovski</u>	<i>Žene</i>	8	3	5	3	1	0	0	0	20	32
<u>Turci</u>	<i>Muškarci</i>	6	2	7	7	8	4	4	4	42	68
	<i>Ukupno</i>	14	5	12	10	9	4	4	4	62	100
<u>Kosovski</u>	<i>Žene</i>	5	4	8	11	7	3	1	0	39	48
<u>Bošnjaci</u>	<i>Muškarci</i>	4	4	9	7	7	3	3	6	43	52
	<i>Ukupno</i>	9	8	17	18	14	6	4	6	82	100
<u>Romi</u>	<i>Žene</i>	17	16	19	2	0	0	0	0	54	40
	<i>Muškarci</i>	23	16	35	5	1	0	1	1	82	60
	<i>Ukupno</i>	40	32	54	7	1	0	1	1	136	100
<u>Aškalije</u>	<i>Žene</i>	12	4	13	2	0	1	0	0	32	35
	<i>Muškarci</i>	18	12	23	5	0	0	1	1	60	65
	<i>Ukupno</i>	30	16	36	7	0	1	1	1	92	100
<u>Egipćani</u>	<i>Žene</i>	3	2	1	0	0	0	0	0	6	23
	<i>Muškarci</i>	3	4	11	2	0	0	0	0	20	77
	<i>Ukupno</i>	6	6	12	2	0	0	0	0	26	100
<u>Kosovski</u>	<i>Žene</i>	2	1	3	4	0	1	0	0	11	65
<u>Hrvati</u>	<i>Muškarci</i>	1	1	1	3	0	0	0	0	6	35
	<i>Ukupno</i>	3	2	4	7	0	1	0	0	17	100
<u>Goranci</u>	<i>Žene</i>	4	3	2	2	0	0	0	0	11	31
	<i>Muškarci</i>	3	3	5	7	3	2	1	0	24	69
	<i>Ukupno</i>	7	6	7	9	3	2	1	0	35	100
<u>Ukupno rod</u>	<i>Žene</i>	69	49	76	51	16	18	4	12	295	40.
	<i>Muškarci</i>	77	58	115	61	33	41	24	34	443	60
	<i>Ukupno</i>	146	107	191	112	49	59	28	46	738	100
% po kategoriji		19.8	14.5	25.9	15.2	6.6	8	3.8	6.2	100	-

Legenda: ODO označava predstavnike opštinskih direkcija za obrazovanje.

Podaci o sagovornicima prema zajednici

<i>Zajednica</i>	<i>Žene</i>	<i>Muškarci</i>	<i>Ukupno</i>	<i>% od ukupnog broja</i>	<i>% žena</i>	<i>% muškarca</i>
<i>Albanci</i>	13	40	53	7.2	24.5	75.5
<i>Srbi</i>	109	126	235	34.3	46.4	53.6
<i>Turci</i>	20	42	62	13.8	32.3	67.7
<i>Bošnjaci</i>	39	43	82	19.2	47.6	52.4
<i>Romi</i>	54	82	136	33.5	39.7	60.3
<i>Aškalije</i>	32	60	92	24.9	34.8	65.2
<i>Egipćani</i>	6	20	26	9.4	23.1	76.9
<i>Hrvati</i>	11	6	17	6.7	64.7	35.3
<i>Goranci</i>	11	24	35	14.9	31.4	68.6
<i>Ukupno</i>	295	443	738	100	40	60

8. ANEKS 2. Etnički sastav Kosova u 2005. i spisak mesta u kojima je OEBS obavio razgovore za potrebe ovog izveštaja

Legenda: Ova mapa nije službeni dokument i ovdje je data samo u svrhu upućivanja. Ostali obuhvataju i kosovske Crnogorce. Ovaj se izveštaj zasniva na razgovorima koje je OEBS obavio u sledećim mestima: Štrpce/Shtërpcë; Gjilan/Gnjilane; Novobërdë/Novo Brdo; Kamenicë/Kamenica; Ferizaj/Uroševac; Viti/Vitina; Obiliq/Obilić, Caravodicë/Crkvena Vodica, Babimoc/Babin Most i Plemetin/Plemetina (Obiliq/Obilić); Fushë-Kosovë/Kosovo Polje; Lipjan/Lipljan, Hallaq i Vogël/Mali Alaš i Janjevë/Janjevo (Lipjan/Lipljan); Podujevë/Podujevo; Shtime/Štimlje; severna i južna Mitrovicë/Mitrovica; Zvečan/Zvečan; Zubin Potok; Leposavić/Leposaviq; Skenderaj/Srbica; Vushtrri/Vučitrn; Pejë/Peć, Goraždevac/Gorazhdec, Sigë/Siga i Brestovik/Brestovik (Pejë/Peć); Istog/Istok i Osojane/Osojan (Istog/Istok); Klinë/Klina; Dečan/Deçane; Prizren, Planjane/Pllanjan i Reçane/Recan (Prizren); Mamuşa/Mamushë/Mamuşa; Dragash/Dragaş, Mlike/Mlikë, Globoçica/Glloboçicë, Ljubovište/Lubovishtë, Brod i Kruşevo/Krushevë (Dragash/Dragaş); Rahovec/Orahovac i Velika Hoça/Hoçë e Madhe (Rahovec/Orahovac).